

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
RÍMSKOKATOLÍCKA CYRILOMETODSKÁ
BOHOSLOVECKÁ FAKULTA

NÁBOŽENSKÁ SITUÁCIA V BANSKEJ ŠTIAVNICI A OKOLÍ
V 17.-18. STOROČÍ

Diplomová práca

Študijný program: Katolícka teológia
Študijný odbor: Teológia
Katedra: Katedra cirkevných dejín
Školiteľ: ThDr. Gabriel Brendza, PhD.

V Bratislave 14.04.2023

Slavomír Michna

Univerzita Komenského v Bratislave
Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta

ZADANIE ZÁVEREČNEJ PRÁCE

Meno a priezvisko študenta: Slavomír Michna
Študijný program: katolícka teológia (Jednoodborové štúdium, magisterský I.II. st., denná forma)
Študijný odbor: teológia
Typ záverečnej práce: diplomová práca
Jazyk záverečnej práce: slovenský
Sekundárny jazyk: anglický

Názov: Náboženská situácia v Banskej Štiavnici a okolí v 17. — 18. storočí
Religious Situation in Banská Štiavnica and its Surroundings in the 17-18th Centuries

Anotácia: Práca sa bude zaoberať náboženskou situáciou v Banskej Štiavnici a okolí a bude rozdelená do dvoch častí. V prvej časti sa bude venovať náboženskej situácii v Banskej Štiavnici a okolí po katolíckej reforme v 17. storočí. V druhej časti sa sústreďí na pôsobenie členov Spoločnosti Ježišovej v kultúre, školstve, pastorácií a stavebnej činnosti v 18. storočí.

Školiteľ: ThDr. Gabriel Brendza, PhD.
Oddelenie: RKCMBF.KFH - Katedra kresťanskej filozofie a historických vied
RKCMBF vedúci katedry: prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, PhD.

Dátum zadania: 09.12.2021

Dátum schválenia: 17.12.2021
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, PhD.
vedúci katedry

.....
študent

.....
školiteľ

Čestné vyhlásenie

Ja, dolu podpísaný Slavomír Michna, čestne vyhlasujem, že som diplomovú prácu s názvom *Náboženská situácia v Banskej Štiavnici a okolí v 17.-18. storočí* vypracoval samostatne pod vedením školiteľa a všetky použité pramene som uviedol v zozname bibliografických odkazov.

V Bratislave dňa 14.04.2023

.....

podpis študenta

Pod'akovanie

Ďakujem môjmu školiteľovi ThDr. Gabrielovi Brendzovi, PhD., za jeho odborné vedenie a metodickú pomoc. Za cenné rady a pomoc tiež ďakujem montánnemu archeológovi PhDr. Jozefovi Labudovi, CSc. Za sprístupnenie historických dokumentov ďakujem Slovenského banskému archívu v Banskej Štiavnici a Diecéznemu archívu Banskobystrickej diecézy v Badíne.

ABSTRAKT

MICHNA, Slavomír. *Náboženská situácia v Banskej Štiavnici a okolí v 17.-18. storočí* [diplomová práca]. Univerzita Komenského v Bratislave. Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta. Školiteľ: ThDr. Gabriel Brendza, PhD. Bratislava: RKCMBF UK, 2023. 63 s.

Diplomová práca sa zaoberá náboženskou situáciou v meste Banská Štiavnica a príslušného okolia v období 17.-18. storočia. Je rozdelená do dvoch častí. V prvej časti v stručnosti predkladá základné dejiny počiatku mesta s dôrazom najmä na priebeh reformácie a stav náboženského života jeho obyvateľov v 17. storočí. Druhá časť sa zaoberá katolíckou reformou v 18. storočí pod vedením členov Spoločnosti Ježišovej, ich pastoračnými, stavitel'skými a vzdelávacími aktivitami.

Kľúčové slová:

Katolícka reforma, rekatolizácia, reformácia, Banská Štiavnica, stredoslovenské banské mestá, jezuiti, Spoločnosť Ježišova.

ABSTRACT

MICHNA, Slavomír. *Religious situation in Banská Štiavnica and its surroundings in the 17th-18th centuries*. [diploma thesis]. Faculty of Roman Catholic Theology of Cyril and Methodius, Comenius University Bratislava. Supervisor: ThDr. Gabriel Brendza, PhD. Bratislava: RKCMBF UK, 2023. 63 p.

The diploma thesis deals with the religious situation in the town of Banská Štiavnica and the adjacent area in the period of the 17th-18th centuries. It is divided into two sections. In the first section it briefly presents the basic history of the town's origins, with particular emphasis on the course of the Reformation and the state of the religious life of its inhabitants in the 17th century. The second section deals with the Catholic Reformation in the 18th century under the leadership of the members of The Society of Jesus, their pastoral, buildings and educational activities.

Keywords:

Catholic reform, recatholization, reformation, Banská Štiavnica, Central Slovak mining towns, Jesuits, Society of Jesus.

OBSAH

Úvod	8
1. Náboženská situácia v Banskej Štiavnici a okolí po katolíckej reforme v 17. storočí ...	9
1.1 Stručné dejiny a náboženský vývoj Banskej Štiavnice a okolia do začiatku reformácie	9
1.2 Reformácia a jej dôvody v stredoslovenských bankských mestách	14
1.3 Confessio heptapolitana	16
1.4 Počiatky katolíckej reformy v Banskej Štiavnici a okolí	17
1.5 Vplyv stavovských povstaní na Banskú Štiavnicu a okolie a osoba „kaplána bankských miest“	19
1.6 Osobnosť jezuitu Jána Katunského	21
1.7 Záver stavovských povstaní	22
2. Pôsobenie členov Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí v 17.-18. storočí .	24
2.1 Svätý Ignác z Loyoly a počiatky Spoločnosti Ježišovej	24
2.2 Počiatky Spoločnosti Ježišovej v stredoslovenskej banskej oblasti	25
2.3 Počiatky pôsobenia Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí	26
2.4 Pastорácia členov Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí	35
2.5 Duchovný život bohatých mešťanov	38
2.6 Duchovný život bežných obyvateľov	39
2.7 Stavebná činnosť Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí	43
2.7.1 Kostol Nanebovzatia Panny Márie a jezuitská rezidencia	47
2.7.2 Kostol svätej Kataríny Alexandrijskej	48
2.7.3 Kalvárie	49
2.7.4 Kult svätého Jána Nepomuckého	51
2.7.5 Ostatné sakrálne objekty	52
2.8 Vzdelávacia a vedecká činnosť Spoločnosti Ježišovej	53
2.9 Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej v kultúrnej oblasti	54
2.10 Záver činnosti Spoločnosti Ježišovej a ďalší vývoj náboženskej situácie v Banskej Štiavnici a okolí	55
Záver	58
Zoznam bibliografických odkazov	59
Archívne pramene	61

Úvod

Banská Štiavnica a jej okolie je známe svojou bohatou históriou doma i v zahraničí. Z niekdajšieho centra baníctva sa v súčasnosti stalo centrum kultúrne a turistické i napriek faktu, že v tejto oblasti stále prebieha aktívna ťažba poly-metalických rúd so zvýšeným obsahom zlata a striebra. Banská Štiavnica a jej okolie však počas svojej histórie zažívali niekoľkonásobné vzostupy i pády. Obdobia úspechu a rentability striedali obdobia strádania a skromnosti. Práve jedným z podobných období sa zaoberá i táto diplomová práca. Jej prvá časť, sa zaoberá najmä obdobím 17. storočia, ktoré bolo charakteristické novými reformačnými myšlienkami a náboženskými konfliktami (i ozbrojenými), ktoré malo dopad i na úpadok baníctva v regióne. Následné nové technológie v baníctve, podpora mesta habsburskou monarchiou i príchod barokovej epochy prinieslo mestu nový dych. V tomto období znovu-ožívania zanechali nezanedbateľnú stopu i členovia Spoločnosti Ježišovej, ktorých vrcholné pôsobenie datujeme do 18. storočia a zaoberá sa ňou druhá časť tejto práce. Opisuje nielen samotnú činnosť pátrov jezuitov, ale i náboženský život obyvateľov, či stavebný ruch nových sakrálnych objektov. Práca nie je len nostalgickou spomienkou na minulosť, ale poukazuje na činnosť Spoločnosti Ježišovej a veriacich obyvateľov mesta, ako na vzory silnej viery napriek prekážkam.

1. Náboženská situácia v Banskej Štiavnici a okolí po katolíckej reforme v 17. storočí

Náboženská situácia v Banskej Štiavnici a okolí bola v 17.-18. storočí poznačená spoločenskými, politickými a nábožensko-správnymi zmenami, ktoré v tom čase otriasali celou Európou. Banská Štiavnica ako významné ťažiarne mesto Uhorska a ako centrum banského priemyslu sa tak stalo centrom i kultúrneho, akademického i duchovného diania. Prvá časť tejto diplomovej práce sa bude zaoberať práve búrlivými zmenami, ktoré toto 17. storočie prinieslo ešte predtým, ako sa naplno mohla rozvinúť misia jezuitov a návrat katolíckeho ducha do tohto prostredia v 18. storočí. Pre pochopenie kontextu, v ktorých sa tieto spoločenské a duchovné zmeny odohrávali a čo im predchádzalo, je potrebné priblížiť si stručné dejiny oblasti Banskej Štiavnice.

1.1 Stručné dejiny a náboženský vývoj Banskej Štiavnice a okolia do začiatku reformácie

Pre úvod do problematiky je potrebné vymedziť si základné pojmy, teda čo konkrétne sa rozumie Banskou Štiavnicou a jej okolím. Mestom Banská Štiavnica rozumieme v užšom zmysle slova jej pôvodné centrálné jadro (v súčasnosti zapísané do mestskej pamiatkovej rezervácie), ktoré je ohraničené bývalým renesančným vonkajším protitureckým opevnením, dnes považované za historické centrum mesta. Mestom Banská Štiavnica v širšom zmysle slova považujeme dnešné intravilánne katastrálne územie Banskej Štiavnice. Za ohraničenie okolia Banskej Štiavnice nepovažujeme súčasné ohraničenie rovnomenného okresu, ale historický chotár mesta, do ktorého patrili okolité obce zasadené v tzv. Štiavnickom stratovulkáne a ich príľahlé územia (Banská Belá, Kozelník, Podhorie, Sklené Teplice, Vyhne, Hodruša-Hámre, Štiavnické Bane, Vysoká, Dekýš, Počúvadlo, Baďan, Beluj, Prenčov, Svätý Anton, Ilija a Banský Studenec). Pojmu okolia Banskej Štiavnice v súčasnosti lepšie zodpovedá

oblasť Chránenej krajinnej oblasti Banská Štiavnica. Do historického chotára mesta patrili od 14. storočia s niektorými zmenami obce Banská Belá, Banský Studenec, Siglisberg (dolná časť Štiavnických Baní), Kerling (zaniknutá osada nad Banskou Hodrušou), Kopanice (dnes súčasť Hodruše-Hámrov) a Žakýl (časť obce Podhorie). Banská Belá sa v 15. stor. stala samostatným mestom. Do neskoršieho historického chotára mesta patrila časť Vyhní, Sklené Teplice, osady Štefultov, Horný a Dolný Fuxloch (dnešná Horná Roveň a západná časť Štefultova), Vindšachta (západná časť dnešných Štiavnických Baní), Banky a Vindišlajtňa.¹ Do tejto konkrétne vymedzenej oblasti je zasadené historické dianie a náboženský život, o ktorom pojednáva táto práca.

Samotné ľudské osídľovanie regiónu siaha do obdobia osídľovania Kotínmi (2. stor. pr. Kr. – 2. stor.). Ďalšie zmienky o ľudskom osídlení v týchto miestach sú otáznne. Asi najväčším motívom trvalého ľudského obydľia v tejto hornatej oblasti bol výskyt viac ako 120 rudných žíl, z ktorých niektoré vychádzali na povrch a boli ľudským okom voľne pozorovateľné.² Aj keď názory odborníkov na to, kedy presne sa začalo s ťažbou bohatých nerastných surovín sa rôznia, faktom je, že začiatok povrchovej ťažby a tvorby mesta ako takého sa podľa viacerých autorov a dokumentov týka obdobia okolo roku 745 (Litschauer, Matej Bel, Eduard Brown, Martini István, Michael Bombardi). V takomto prípade, by sme mohli Banskú Štiavnicu právom považovať za najstaršie banské mesto na území dnešného Slovenska.³ Tento rok potvrdzuje i teológ a autor prvej učebnice baníctva Georgius Agricola. Keďže dovtedajšie rudné žily, ktoré vychádzali na povrch boli vyčerpané, bolo potrebné začať s hlbinným dobývaním, s ktorým mali skúsenosti najmä v nemeckých oblastiach, z ktorých postupne začali prichádzať baníci – prisťahovalci. Preto za veľký prínos do širšej stredoslovenskej banskej oblasti, môžeme považovať príchod benediktínov do Hronského Beňadika koncom 12. stor., ktorí pravdepodobne prišli s vlnou prisťahovalcov z nemeckých krajín. Táto odnož benediktínov sa zaoberala práve baníctvom v alpskom priestore.⁴ Existujú hypotézy, ktoré tvrdia spojenie benediktínov z Hronského Beňadika s Banskou Štiavnicou v rámci duchovnej správy, avšak tieto hypotézy nie sú predmetom našej témy. Za prvú písomnú zmienku bol dlhé roky považovaný dokument o vysviacke kostola v Bratke (okres Levice), v ktorom sa vymedzovali

¹ VOŠKOVÁ, K. *Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku*. Banská Štiavnica: Spolok Banskej Štiavnice '91, 2017, s. 24-25.

² ISTVÁN, I. O Počiatkoch baníctva Banskej Štiavnice in *Montanrevue*, 2020, roč. 13, č. 2, s. 4.

³ ISTVÁN, O Počiatkoch baníctva Banskej Štiavnice in *Montanrevue*, 2020, roč. 13, č. 2, s. 5.

⁴ ISTVÁN, O počiatkoch baníctva Banskej Štiavnice in *Montanrevue*, 2020, roč. 13, č. 2, s. 9.

hranice duchovnej správy, pričom sa spomína tzv. Terra banensium (Zem baní). Ide o rok 1156. Z neskorších výskumov vyplýva, že nejde o pôvodný dokument z 12. stor., ale bol vytvorený až v prvej polovici 14. stor.⁵ Pravdivosť týchto faktov, ktoré dokument obsahuje tak nie je možné plne verifikovať. Istotou pre nás je, že v 13. stor. sa dovtedy samostatné banícke osady Štiavnica a Bana (presné názvoslovie sa rôzni) spojili do mestského útvaru takmer zodpovedajúcemu súčasnému historickému jadru mesta Banská Štiavnica.⁶ Najstarším priamym hodnoverným prameňom sa tak stala listina z roku 1217, v ktorom sa píše, že istý Alexander z rodu Hunt-Poznanovcov dostal 300 hrvien z Bane ako „odstupné“ z funkcie hlavného kráľovského pivničiara (namiesto neho sa podľa listiny stal v rámci krížovej výpravy sú-pútnik kráľa Ondreja II. do Svätej zeme, istý Vavrinec).⁷ Samozrejme, problematika hodnovernosti týchto písomných zmienok je zložitá. Štiavnica sa ako vzor pri udeľovaní mestských privilégii uvádza tiež v ich udelení Banskej Bystrici v roku 1255.⁸ Mesto tak získalo mestské privilégia zo stredoslovenských banských miest ako prvé v rokoch 1237-1238 za kráľa Bela IV. Pravdepodobne by sme však o týchto dokumentoch, vedeli viac, keby nebolo veľkého požiaru a plienenia v roku 1422 vojskami jágerského biskupa Šimona Rozgoňa.⁹ Prvý zodpovedný za duchovnú správu mesta bol pravdepodobne istý Gerardus, ostrihomský kanonik, ktorý sa spomína ako účastník návštevy pápeža Gregora IX. v Ríme v roku 1240.¹⁰ Do roku 1275 sa datuje prvá listina s mestskou pečaťou, ktorá je zároveň najstaršou mestskou kanceláriou na Slovensku. Listina pojednáva o odovzdaní Kostola sv. Mikuláša dominikánom, kde je podpísaných 12 členov mestskej rady a vtedajší banskoštiavnický farár Halmanus („Ut capellam sancti Nicolai de Bana“). Listina má zároveň najstaršie zobrazenie mestského erbu v Uhorsku (symboly hradieb a baníckych nástrojov; zobrazenie tohto baníckeho znaku sa pokladá za najstaršie v Európe).¹¹ Do tohto obdobia spadá tiež najstaršie banské právo v Uhorsku, ktoré sa stalo predlohou banského práva jednotného pre celé Uhorsko, vydaného v roku 1570.

⁵ ČELKO, M. *Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica, s. 2.

⁶ *Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO*. Banská Štiavnica: Štúdio HARMONY, 2017, s. 20.

⁷ ČELKO, M. *Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej*, s. 2.

⁸ ČELKO, M. *Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej*, s. 2.

⁹ *Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO*, s. 12.

¹⁰ LABUDA, J. Zrod baníctva na Slovensku in *Historická revue*, 2019, roč. 30, č. 9, s. 10.

¹¹ ČELKO, M. *Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica, 2015, s. 5.

O rozvoji Banskej Štiavnice ako jednotného mestského útvaru v 13. stor. svedčia dva veľké sakrálne objekty. Pôvodný farský kostol s karnerom sv. Michala archanjela (v rokoch 1546-1559 prestavaný na protitureckú pevnosť, tzv. Starý zámok) a dnešný Farský kostol Nanebovzatia Panny Márie. Obe stavby nesú znaky architektúry dolného Rakúska (zaklenutie empory, transeptu a svätyne krížovou klenbou), čo bolo na vtedajšie pomery v rámci širokej oblasti jedinečné. Na obe stavby bol použitý ako základný materiál zelený chlorit (grunstein) z neďalekej hory Glanzenberg.¹² Išlo o typické románske baziliky s ich charakteristickým pôdorysom. Líniu románskej architektúry v regióne uzatvára stavba Kostola sv. Egídia v Ilji, ktorá bola pravdepodobne spojená s pôsobením benediktínov z Hronského Beňadika.¹³ Pôsobenie benediktínov v oblasti Banskej Štiavnice bolo podľa historika Kresánka dokonca isté, keď uvádza ich pravdepodobný odchod z tohto územia v súvislosti s vpádom Tatárov v roku 1241.¹⁴ Postupnou urbanizáciou mesta vyrástli v 14. stor. ďalšie sakrálne stavby: hradná kaplnka na Glanzenbergu, pribudla farská škola a špitál sv. Alžbety s chudobincom.¹⁵ ¹⁶ však platí, že k cirkevným dejinám v meste sa do začiatku 15. stor. zachovalo málo písomných prameňov.¹⁷ Poslednými veľkými sakrálnymi stavbami pred začiatkom reformácie boli Kostol Panny Márie Snežnej na vrchu Frauenberg (vybudovaný zo základiny ťažiara Erasma Rossla), Kaplnka sv. Anny ako súčasť mestskej radnice¹⁸ a stavba Kostola sv. Kataríny Alexandrijskej (viac o tomto kostole v druhej časti práce).¹⁹

Ďalším významným historickým medzníkom v dejinách mesta bol rok 1514, kedy sa mesto kráľovským dekrétom stalo slobodným kráľovským mestom. 16. stor. okrem reformačných úsilí prinieslo tiež hrozbu tureckých nájazdov, voči ktorým bolo potrebné sa brániť. Nákladné výstavby mestských opevnení a zbrojenie prinieslo devalváciu meny, čoho negatívne dôsledky začali byť pre baníkov existenčné a vyústilo do tzv. baníckych povstaní v stredoslovenskej banskej oblasti v rokoch 1525-1526.²⁰ Spoločenské zmeny (reformácia, stavovské povstania)

¹² LABUDA, J. *Glanzenberg v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, 2016, s. 23-24.

¹³ Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO, s. 32.

¹⁴ BUDAYOVÁ, L., CHOVANOVÁ, I. *Pamäť miesta/mesta*. Banská Štiavnica: Rímskokatolícka cirkev, farnosť Banská Štiavnica, 2022, s. 20.

¹⁵ LABUDA, *Glanzenberg v Banskej Štiavnici*, s. 41-45.

¹⁶ MIKULA, V. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge: Dobrá kniha, 1990, s. 135.

¹⁷ ČELKO, *Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám*, s. 6.

¹⁸ Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO, s. 36.

¹⁹ Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO, s. 32.

²⁰ Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO, s. 36.

v ďalšom období priniesli chvíľkový úpadok banskej činnosti, narastajúce technické problémy baní (spodné vody) a ďalšie smerovanie mesta bolo otázne. Začiatok oficiálneho legálneho používania pušného prachu pri dobývaní (od r. 1627) a zavedenie nového systému odvodňovania baní pomocou vodných nádrží (tzv. tajchov) prinieslo revitalizáciu nielen baníctva, ale celého mesta v druhej polovici 17. stor. s barokovým vyvrcholením v 18. stor.²¹ Tento rozmach sa prejavil v podobe donátorstva katolíckych mecénov, nových stavieb kalvárie, jezuitskej rezidencie, početných základín, súsoší, prestavieb kostolných interiérov a pod. V meste bola založená Banícka akadémia, považovaná za akúsi prvú vysokú školu technického zamerania. V druhej polovici 18. stor. sa tak Banská Štiavnica zaradila medzi najväčšie mestá v Uhorsku (považovaná za 3. v rámci Uhorska a 2. v rámci dnešného Slovenska).²²

Neskoršie politické zmeny priniesli opäť postupný útlm baníctva a miestneho školstva. Poslednú ranu priemyselnému a spoločenskému rozvoju mesta prinieslo obdobie socializmu, často necitlivé voči kultúrnym a náboženským hodnotám. Po zmene režime v roku 1989 sa tak z niekdajšieho centra baníctva, vedy a techniky stalo mesto turistické. Bývalú banskú slávu tak dnes pripomínajú už len banícke kultúrne podujatia, posledná činná rudná baňa v strednej Európe Rozália a stále prebiehajúce geologické prieskumy s možnou perspektívou budúcej ťažby nerastných surovín. Pohnuté časy mesta, početné požiare a rady povstaní prinieslo veľký problém práce s priamymi historickými prameňmi (13.2.1898 kompletne zhorel na Starom zámku mestský archív). Tak vzniká pri zodpovednom štúdiu dejín mesta množstvo nezodpovedaných otázok a hypotéz. Bohaté dejiny mesta sú plné striedania sa období rozkvetu a úpadku čo malo nezanedbateľný vplyv i na duchovný život v meste a okolí. Jedným z takýchto období prinieslo i 17. stor. ovplyvnené reformačným úsilím, o ktorom bude pojednávať nasledujúca kapitola.

²¹ KÓNYA, P. *Dejiny Uhorska (1000-1918)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 347-348.

²² ČELKO, Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám, s. 16.

1.2 Reformácia a jej dôvody v stredoslovenských banských mestách

Charakter stredoslovenských banských miest (ekvivalentné pomenovanie „dolno-uhorské banské mestá“) bol v mnohom navzájom podobný. V rámci Uhorska zastávali podobné postavenie a práva. Pri riešení problémov sa tak ukázalo ako efektívne postupovať spoločne. To bol hlavný dôvod pre vznik tzv. Zväzu dolno-uhorských banských miest koncom 14. stor., ktorých bolo od roku 1466 sedem (v tomto roku sa totiž Banská Belá osamostatnila od Banskej Štiavnice). Do tohto zväzu patrila Banská Štiavnica, Banská Belá, Pukanec, Nová Baňa, Kremnica, Banská Bystrica a Ľubietová. Tieto mestá, ktoré tiež niesli štatút slobodných kráľovských miest boli prostredníctvom svojich zástupcov účastní na krajinských snemoch. Analogicky vznikol podobný zväz i na východe Slovenska známy ako Zväz hornouhorských banských miest (Gelnica, Smolník, Jasov, Rožňava, Spišská Nová Ves, Telkibánya a Rudabánya). Všetky spomínané banské mestá prijali v predošlých obdobiach vlnu nemecky hovoriacich prisťahovalcov (jedna z hypotéz dôvodu ich príchodu je, že nemecky hovoriace oblasti mali stáročnú skúsenosť s hlbinným dobývaním, ktorá v týchto krajoch chýbala). Taktiež práve do nemeckých oblastí boli kvôli vzdelávaniu posielaní talentovaní mladí budúci banskí odborníci. Mnoho stredovekých gotických stavieb v týchto mestách vzniklo práve vďaka nemeckým staviteľom. Mestá tak udržiavali trvalé styky s nemecky hovoriacimi krajinami. Banská Štiavnica tak s nimi udržiavala nielen kultúrne ale i hospodárske a obchodné styky (najmä s oblasťou Saska).²³ Z uvedených dôvodov teda nie je prekvapivé, že v Banskej Štiavnici a iných banských mestách bolo učenie Martina Luthera známe ešte pred Bitkou pri Moháči.²⁴ Prvé správy o týchto dielach v meste sú z roku 1521, v tom čase pôsobil v meste ako farár Žigmund Staudacher.²⁵ Obyvateľstvo mesta tak bolo čoraz viac konfrontované s novými reformačnými teologickými myšlienkovými prúdmi, voči ktorým bolo komplikované zaujať jasný postoj. Po baníckych povstaniach v banských mestách (1525-1526) a po nich nasledujúcej slávnej Bitke pri Moháči (1526) zavládol v meste, ale i v celom Uhorsku na ďalšie desiatky rokov chaos. Bitka

²³ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 135.

²⁴ JANKOVIČ, V. *Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici*. Bratislava: Filozofická fakulta, 1941, s. 15.

²⁵ Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO, s. 36.

mala na ďalšie fungovanie krajiny zásadný vplyv. Reformačné myšlienky priniesli mnoho otázok (sviatosti, celibát, autorita rímskeho biskupa, ...), ku ktorým bolo potrebné zo strany cirkvi zaujať jasný postoj. V praxi bolo veľmi komplikované rozlíšiť a definovať akej viery je vlastne človek súčasťou (bežnou praxou boli napríklad kňazi riadne vysluhujúci sviatosti, avšak nedodržiavajúci celibát). V spomenutej bitke padli 2 arcibiskupi a 5 biskupov. V celom Uhorsku tak zostali len 3 vysvätení biskupi a na prázdne biskupské miesta boli dosadzovaní často nehodní kňazi, keďže iných nebolo.²⁶ Výnimkou sa stal ostrihomský arcibiskup Pavol Várdai, známy svojím proti-reformačným úsilím. Ako riešenie tejto neprehľadnej situácie v duchovnej správe miest zvolal v roku 1536 bansko-mestskú synodu do Kremnice. Podobných podujatí sa udialo viacero, no mnohí kňazi sa ich odmietli zúčastňovať a nakoniec boli exkomunikovaní. K problémom duchovnej správy sa pridali podobne ako v iných mestách i problémy politické. V meste sa nachádzal kláštor dominikánov s kostolom v ich vlastnej správe. Už 3 storočia bol duchovným a vzdelanostným centrom (v kláštore sa pravdepodobne nachádzalo tzv. scriptorium – miesto, kde sa prepisovali knihy pre celú stredoslovenskú banskú oblasť). Dominikáni postupne získavali majetok, ktorý vyprovokoval konflikt medzi kláštorom a mestskou radou. Dominikáni boli mestskou radou verejne obvinení zo sodómie a z nezodpovedného nakladania s majetkom, ktorý údajne nechali spustnúť. Celý konflikt vyvrcholil rokom 1536, kedy bol zabavený dominikánom všetok majetok. Niektorí z nich odišli na nové pôsobiská a niektorí rozviazali rehoľné sľuby. Pre svoj vysoký vek tu zostal len istý páter Mikuláš Hamburger.²⁷ Tak bola zrútená i „posledná záruka katolicizmu“ v meste a reformácia nabrala rýchly spád, ktorý sa stal na území dnešného Slovenska výnimočný. Posledným farárom Banskej Štiavnice pred reformáciou sa tak stal istý Lukáš (uvádzaný ako Lucas), ktorý tu pôsobil len v roku 1564. Duchovného správcu mesto dostalo až po desiatich rokoch po vzniku prvého duchovno-správneho reformačného útvaru – tzv. bansko-mestského senioriátu, ktorého predsedom sa stal štiavnický farár Matej Eberhard²⁸ (štiavnickým farárom od roku 1574; predseda senioriátu od roku 1577). Reformačné myšlienky sa tak v Banskej Štiavnici mohli naplno rozvíjať.

²⁶ KÓNYA, Dejiny Uhorska (1000-1918), s. 226.

²⁷ ČELKO, Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám, s. 8.

²⁸ *História*. [online]. [cit. 2022-04-01]. Dostupné na internete: banskastiavnica.fara.sk/web/index.php/historia

1.3 Confessio heptapolitana

Banské mestá pri zavádzaní nových teologických myšlienok do praxe postupovali spoločne v rámci svojich zväzov. Základy vlastnej administratívnej správy reformátori začali budovať založením Banskomestského senioriátu v roku 1536. Patrónom senioriátu sa stala Kremnica. Reformačné myšlienky bolo potrebné jasne a jednotne formulovať a tak po vzore východoslovenských miest, ktoré spísali tzv. Confessio pentapolitana (1546) vznikli v roku 1558 tzv. Consultatiae. Consultatiae bol súhrn nových reformačných teologických právd a pravidiel kresťanského života, ktoré sa však nestavali do tak výrazne proti-katolíckej pozície ako východoslovenské vyznania. Consultatiae napríklad počítali so sviatkami svätých a vádzkou.²⁹ Ostrihomským arcibiskupom s veľkým pro-katolíckym entuziazmom sa stal Mikuláš Oláh. Ako odozva na jeho tlak sa zišla v Banskej Štiavnici v roku 1559 Banskomestská synoda, ktorá 6. decembra 1559 v Banskej Štiavnici vydala tzv. Confessio heptapolitana sive Montana (Vyznanie siedmich banských miest). Toto vyznanie sa podobne ako Consultatiae javí ako nie zásadne proti-katolícke. Vo svojom znení obsahuje termín „katolícka cirkev“ (nie „svätá cirkev“), počíta s podriadenosťou ostrihomskému arcibiskupovi a vynecháva z Augusburgského vyznania články 22-28 (proti omši, spovedi, rehoľným sľubom, pôstu). Na druhej strane ale hovorí o prijímaní eucharistie pod obojím spôsobom pre všetkých veriacich. Podľa niektorých údajov v tomto čase sa verejne pridala k reformátorom len štvrtina kňazov. Banské mestá toto vyznanie v roku 1560 niekoľkokrát predložili kráľovi, aj ostrihomskému arcibiskupovi. Kráľ odpovedal len napomenutím, aby boli mestá poslušné cirkevnému vizitátorovi Derečkeyovi. Kráľ Ferdinand z týchto dôvodov požiadal pápeža o zrušenie celibátu a možnosť legálne prijímať pod obojím spôsobom. Pápež žiadosti vyhovel len z polovice, dovolil prijímanie pod obojím spôsobom, avšak celibát nezrušil. Až po tomto rozhodnutí začalo byť mnohým kňazom jasné, čo je a čo nie je katolícke učenie v otázke celibátu a tak následne podľa kánonických vizitácií z rokov 1559 a 1560 prešla väčšina kňazov k reformátorom. Za toto upevnenie reformácie v Banskej Štiavnici sa zaslúžil najmä už spomenutý farár Zigmund Staudacher.³⁰ Arcibiskup zvolal Trnavskú synodu, na ktorej sa banské mestá odmietli zúčastniť. Pokusov arcibiskupa Mikuláša Oláha dosiahnuť jednotu banských miest s cirkvou bolo

²⁹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 26.

³⁰ VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku, s. 149.

niekoľko, no vždy skončili neúspešne.³¹ Jeden z hlavných autorov Confessio heptapolitana štiavnický farár Ulrich Kammerknecht Cubicularius bol exkomunikovaný. Po jeho odchode funkciu štiavnického farára nechcel nikto dlho prevziať.³² Definitívne cirkevno-administratívne odlúčenie od katolíckej cirkvi nastalo Žilinskou synodou v roku 1610.³³ Na tejto synode bol zvolený štiavnický farár Lenz za inšpektora nemeckých evanjelických cirkevných zborov.³⁴ Po týchto udalostiach sa Zväz siedmich stredoslovenských banských miest definitívne rozpadol a arcibiskup Peter Pázmaň obšírnym spôsobom informuje Rím, že v Uhorsku je katolícka ani nie desatina obyvateľstva.³⁵

1.4 Počiatky katolíckej reformy v Banskej Štiavnici a okolí

Ako odpoveď Katolíckej cirkvi voči reformácii na univerzálnej úrovni môžeme chápať zvolanie Tridentského koncilu, ktorý sa uskutočnil v rokoch 1545-1563. Na tomto koncile došlo k ujasneniu a definovaniu mnohých otázok, ktoré priniesli reformačné myšlienky. Do mnohých vecí fungovania cirkevnej správy sa zaviedol systém, bol definovaný kánon kníh Svätého písma, začína vznikať kánonické právo, zakladajú sa kňazské semináre, definujú sa sviatosti a články viery. Mnohé rehoľné spoločensvá zažívajú obnovu, alebo vznikajú nové. To všetko pripravuje pôdu pre novú katolícku reformu. Pre úplný návrat katolicizmu do mesta však bolo treba prekonať ešte mnoho komplikácií a konfliktov.

Reformácia augusburgského typu sa v meste zakorenila mimoriadne skoro a svoje vedúce postavenie si udržiavala viac-menej až do 18. storočia. Prevzala predošlú katolícku štruktúru farností, vrátane všetkých majetkov.³⁶ Prvá jemná zmena atmosféry nastala smrťou podporovateľa evanjelikov banskobystrického ťažiara Jána Thurza v roku 1616 a nástup Petra

³¹ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 135.

³² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 27-28.

³³ CHMELINOVÁ, K. *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2010, s. 59.

³⁴ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 135.

³⁵ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 96.

³⁶ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 59.

Pázmaňa na ostrihomský arcibiskupský stolec.³⁷ Kardinál Pázmaň volil skôr pokojnejšiu cestu pre katolícku reformu. Vynikal politickým a diplomatickým talentom a i jeho zásluhou sa katolícka reforma úzko prepojila s Habsburskou monarchiou.³⁸ Záznamy kánonických vizitácií z rokov 1626 a 1633 hovoria, že v celej Hontianskej stolici je len 32 katolíckych farností a v tradične katolíckom Svätokrížskom panstve (okolie dnešného Žiaru nad Hronom) zostalo len 9 katolíckych obcí (Svätý Kríž, Lovčica, Trubín, Nová Lehota, Janova Lehota, Slaská, Kopernica, Jastrabá a Lutila). Stredoslovenské banské mestá v tomto okolí zostali tak úplne v rukách reformátorov až do polovice 17. storočia.³⁹ Jedným z ďalších kľúčových momentov definitívneho začiatku katolíckej reformy v stredoslovenských banských mestách sa stala premena súkromnej Banskej komory na oficiálne pod kráľa spadajúci štátny úrad Hlavný komorsko-grófsky úrad na konci 16. storočia, ktorý tým svoje sídlo presunul z Kremnice do Banskej Štiavnice. Úrad stál na čele baníctva, hutníctva a mincovníctva v stredoslovenskej banskej oblasti. Aktivistami prvých re-katolíckych snáh sa tak stali Habsburskej monarchii verní komorskí grófi a banskí úradníci. V roku 1604 píše banskobystrický komorský úrad banskoštiavnickému, že katolícka reforma bude v týchto mestách ťažká rovnako ako v Levoči.⁴⁰ Prvou ranou evanjelickej cirkevnej správy sa stal zánik Senioriátu banských miest v roku 1674, kedy reformátori stratili mnohých svojich kňazov a senior Ján Windisch skončil vo vyhnanstve. Katolíckej reforme, ale i upevneniu reformácie však stále prekážala neustála turecká hrozba, ktorá bola i v tomto období stále aktívna. Hoci sa Turci Banskej Štiavnici ako mestu vyhli, okolité obce trpeli ich neustálymi nájazdmi (napr. Štefultov, Ilija, Hodruša a pod.).

³⁷ KÓNYA, Dejiny Uhorska (1000-1918), s. 257-258.

³⁸ KÓNYA, Dejiny Uhorska (1000-1918), s. 369-370.

³⁹ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 45.

⁴⁰ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 29.

1.5 Vplyv stavovských povstaní na Banskú Štiavnicu a okolie a osoba „kaplána banských miest“

Šírenie protestantizmu a preberanie majetkov katolíckych farností a rehoľných či mníšskych spoločenstiev bolo výhodné najmä pre šľachtu. V opozícii proti nej stál viedenský dvor, ktorý začal vyvíjať mimoriadne úsilie o katolícku reformu. Výsledkom bolo viacero povstaní, ktoré sú známe ako tzv. stavovské povstania. V opozícii proti monarchii sa tak na jednej strane ocitla šľachta i samotní Turci, takže vývin ich následnej spolupráce bol prirodzený. Nepriamym ovocím týchto konfliktov, ktoré zasahovali i Banskú Štiavnicu bolo opäť len ďalšie zbedačenie baníkov, nevyplácanie ich miezd a stagnácia banského priemyslu.

Prvým z vedúcich týchto proti-cisárskych nájazdov sa stal Štefan Bočkaj, ktorý spustošil Banskú Belú. Jeho povstanie ukončil až Viedenský mier v roku 1606, kde šľachta získala náboženskú slobodu.

Jedným z ďalších povstaní, ktoré zanechalo stopu v meste bolo povstanie Gabriela Betlena, ktorý obsadil všetky banské mestá, vrátane Banskej Štiavnice. Predpokladá sa, že práve počas týchto bojov vyhorel jeden, alebo až dvakrát Kostol sv. Ondreja vo Vlachovej (severozápadná časť Štefultova) a neskôr (od roku 1668) bol krátky čas v správe evanjelikov. Tento predpoklad potvrdil i výskum v roku 1978.⁴¹

Jedným z prvých zlomových momentov začal okolo roku 1626, kedy nastal postupný úbytok vplyvu Betlena na banské mestá a tieto mestá začali navštevovať katolícki vizitátori. V období týchto povstaní do stredoslovenských banských miest prichádza katolícky kňaz Matej Schlegelius (niekde uvádzaný aj ako Schlegius). Svoje sídlo mal v Banskej Bystrici a pravidelne navštevoval banské mestá, vrátane Banskej Štiavnice. Tento moment môžeme považovať za prvý krok katolíckej reformy v meste. Schlegelius slúžil omše zamestnancom banskej komory v ich úradných budovách, keďže kostoly patrili evanjelikom. Sám seba nazýval kaplánom banských miest. Kvôli veľkej rozlohe svojho pastoračného pôsobenia bol však Schlegelius len akýmsi provizóriom, kým do oblasti neprídu v tomto čase už pozvaní členovia Spoločnosti

⁴¹ VOŠKOVÁ, K. *Sakrálné pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie*. Bratislava: Slovenská technická univerzita, 2014, s. 136.

Ježišovej, ktorí však na takúto akciu ešte nedisponovali dostatkom svojich členov. Schlegelioví tak začínajú pomáhať ďalší kňazi, prví jezuiti v banských mestách, pátri Fischer, Westwermeg a Lotzius.⁴² V Banskej Štiavnici začal byť problém s miestom pochovávaní mŕtvych katolíckych veriacich. Schlegelius preto žiadal komorského grófa aspoň o cintorín v dolnej časti mesta pri Kostole sv. Alžbety za Dolnou bránou, zatiaľ neúspešne. Kremnica a Banská Bystrica radila hlavnému komorskému grófovi v Banskej Štiavnici, aby žiadosti nevyhovel.⁴³ Štiavnickí katolíci boli tak niekoľko rokov nútení pochovávať v širokom okolí v Sklených Tepliciach, Vieske, Svätom Kríži, či v Sebechleboch.⁴⁴ Spomenutý žiadaný cintorín dostal Schlegelius až v roku 1637, ktorý následne zasvätil Panne Márii Pomocnici kresťanov.⁴⁵ Schlegelius po namáhavej pastoračnej práci a neustálom riešení konfliktov a problémov s magistrátom Banskej Štiavnice rezignoval a v roku 1647 odišiel za farára a dekana do rakúskeho Kremsu. Banská Štiavnica mu za jeho prácu vtedy dlhovala 2 496 zlatých, na ktoré nemala dostatok finančných prostriedkov. Schlegelius teda žiadal aspoň o zabezpečenie svojho švagra a žiadal jeho vymenovanie za vrchného dozorcú výroby zlata v Kremnici.⁴⁶ ⁴⁷ Schlegelius po svojom odchode zanechal nesporné ovocie svojej pastorácie a to 200 katolíkov – zamestnancov banskej komory, čím pripravil pôdu pre príchod jezuitov do mesta.⁴⁸

Do polovice 17. storočia tak prišli protestanti v Uhorsku o desaťtisíce veriacich. V druhej polovici 17. storočia tento trend pokračoval pod vedením „tandemu“ cisára Leopolda I. (podporovateľ násilnej katolíckej reformy) a ostrihomského arcibiskupa Juraja Pohronca-Selepcsényiho (pochádzal z chudobnej rodiny, podporovateľ usádzania nových reholí, zakladateľ nového kňazského seminára v Trnave, podporovateľ vydávania nových liturgických kníh ako napr. Ostrihomský rituál z roku 1682 a pod.).⁴⁹

⁴² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 34.

⁴³ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 36.

⁴⁴ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 36.

⁴⁵ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 37.

⁴⁶ MIKULA, Dejiny spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 135.

⁴⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 41-42.

⁴⁸ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 40.

⁴⁹ KÓNYA, Dejiny Uhorska (1000-1918), s. 275.

1.6 Osobnosť jezuitu Jána Katunského

Stavovské povstania značne skomplikovali začiatky katolíckej reformy v meste. Jedným z posledných povstaní bolo povstanie Imricha Tököliho. Ako bolo spomenuté, proti-cisárski povstalci nadviazali spoluprácu s Turkami, ktorí postupne začali ohrozovať Viedeň a začalo sa schyľovať k priamemu ozbrojenému konfliktu. Tököliho povstalci v tomto období obsadili Banskú Štiavnicu. A tak Kostol sv. Ondreja nebol jedinou sakrálnou pamiatkou, ktorá utrpela počas stavovských povstaní. Tököliho vojaci vypálili aj vtedajší Kostol sv. Mikuláša, ktorý po tomto útoku zostal značne zničený (svojej veľkej prestavby sa dočkal až za pôsobenia jezuitov, kedy dostal úplne nový vzhľad a nové súčasné patrocínium Kostol Nanebovzatia Panny Márie; viac v druhej časti práce). V tomto čase však prebiehali prvé pastoračné snaženia členov Spoločnosti Ježišovej v meste, ktorí kontinuálne pokračovali v aktivitách po Matejovi Schlegeliovi. Keďže Tököliho vojaci dostali rozkaz čo najrýchlejšie sa presunúť z Banskej Štiavnice k Viedni na pomoc Turkom, potrebovali v meste urýchlene ukončiť svoju misiu a tak začali prenasledovať tu pôsobiacich katolíckych kňazov. Jedným z nich bol istý jezuita Ján Katunský, ktorého spolu s jeho spolupracovníkmi Tököliho vojská na rozkaz tunajšieho veliteľa Thäuna 28. júna 1683 priam pri vykonávaní ich pastoračnej činnosti zajali (údajne pri zaopatrovaní umierajúcich⁵⁰), mučili a nakoniec v miestach nad tzv. Vodárenskou nádržou sťali. K tejto udalosti sa tiež viaže legenda, že krv jezuitov sfarbila vodu tajchu do červena a odvtedy je miesto s príľahlým tajchom známe ako Červená studňa. V blízkosti stojí kríž, na ktorom je táto udalosť popísaná. Neďaleko je tiež kamenná plastika sv. Jána Nepomuckého, pravdepodobne pripomínajúca túto udalosť.⁵¹ Išlo o prvú mučenícku smrť v celom stredoslovenskom banskom okolí. Po zdruvujúcej porážke Turkov pri Viedni (12.9.1683) bolo obliehanie Banskej Štiavnice Tökölim definitívne ukončené.

Keďže mučenícka smrť Jána Katunského a jeho spoločníkov je v súčasnosti už málo známa, je vhodné stručne si priblížiť jeho život. Ján Katunský sa narodil 5. apríla 1643 na Spiši, v roku 1664 sa stal členom Spoločnosti Ježišovej a v roku 1674 bol vysvätený za kňaza. Pôsobil v Banskej Bystrici (1676, 1681-1682) a v Banskej Štiavnici. Vyučoval jazyky a humanitné

⁵⁰ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 136.

⁵¹ VOŠKOVÁ, Sakrálné pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 142.

predmety na stredných školách. Neúnavne sa venoval charite a návšteve chorých. 28. júna 1683 zomrel mučeníckou smrťou v Banskej Štiavnici.⁵²

1.7 Záver stavovských povstaní

Po Šopronskom sneme (1681), ktorého výsledkom bola čiastočná sloboda vyznania a možnosť stavania tzv. artikulárnych kostolov a po porážke Turkov pri Viedni bolo postavenie vodcu jedného z posledných stavovských povstaní Imricha Tököliho značne oslabené. A tak Tököli ako vazal Osmanskej ríše úplne stratil vplyv.

Posledné z radu stavovských povstaní, ktoré neobišlo ani Banskú Štiavnicu bolo povstanie Františka II. Rákociho. Počas tohto povstania bol definitívne zničený hrad na vrchu Sitno.⁵³ Toto povstanie neúnavne žiadajúce absolútnu slobodu pre poddaných bolo ukončené až v Bitke pri Trenčíne v roku 1708. Dlhoročná stagnácia rozvoja baníctva v regióne z dôvodu uskutočnených povstaní priviedli viedenskú komoru až k úvahe úplnej likvidácie ťažby v stredoslovenskej banskej oblasti.⁵⁴ Našťastie následný mier v krajine prial novým postupom, technickým vynálezom, rozvoju vzdelania a postupnej revitalizácii mesta a tak bolo od týchto úvah upustené.

Definitívny koniec dlhotrvajúcich konfliktov medzi cisárom a povstaleckou šľachtou bol zavŕšený Satmárskym mierom v roku 1711 za cisára Karola VI. Toto stretnutie v Satu Mare utvrdilo moc Habsburgovcov a následné plné rozvinutie katolicizmu v Uhorsku. Začal narastať počet katolíckych veriacich i katolíckych donátorov. Nasledujúce obdobie baroka bolo typické pre vznik nielen nových rezidiencií jezuitov, ale i františkánov, hieronymitánov a piaristov.⁵⁵ V tomto období (17.-18. stor.) začali tieto rády pôsobiť v stredoslovenskej banskej oblasti nasledovne: františkáni v Kremnici, hieronymitáni v Štiavnických Baniach a piaristi v Brezne a v Krupine (neskôr krátky čas i v Banskej Štiavnici). Členovia Spoločnosti Ježišovej sa usadili

⁵² MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 136.

⁵³ Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO, s. 28.

⁵⁴ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 71.

⁵⁵ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 59-60.

v Banskej Bystrici a v Banskej Štiavnici a práve ich pôsobeniu bude venovaná druhá časť tejto práce.⁵⁶

⁵⁶ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 96.

2. Pôsobenie členov Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí v 17.-18. storočí

Prvá časť tejto práce sa venovala všeobecnému priebehu náboženskej situácie v Banskej Štiavnici a okolí v 17. storočí, resp. počiatkoch katolíckej reformy a čo tejto reforme predchádzalo. Táto druhá obširnejšia časť sa bude venovať pôsobeniu členov Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici v 17.-18. storočí, ktorým patrí svoje nezastupiteľné miesto v rámci témy náboženskej situácie v tomto regióne v 17.-18. storočí.

2.1 Svätý Ignác z Loyoly a počiatky Spoločnosti Ježišovej

Svätý Ignác z Loyoly sa narodil v roku 1491 v severnom Španielsku. Od svojich 16-tich rokoch bol rytierom a žil svetským spôsobom života. Všetko sa zmenilo v roku 1521, keď bol do nohy postrelený delovou guľou a bol tak prinútený zostať dlhý čas na lôžku. Zotavoval sa na rodinnom zámku, kde však jedinou dostupnou literatúrou pre skrátenie dlhých chvíľ boli len životopisy svätých. Novými hrdinami sa pre neho stali ľudia ako František z Assisi a Katarína Sienská, ktorí ho inšpirovali zanechať život vojaka. Toto svoje duchovné prežívanie obrátenia začal zapisovať, z čoho neskôr vznikli jeho slávne duchovné cvičenia. Teológiu študoval na Parížskej univerzite, kde sa stretol s Františkom Xaverským a Petrom Faberom.⁵⁷ Táto trojica spolu s ďalšími spolupracovníkmi položila v roku 1534 základy pre vznik Spoločnosti Ježišovej (jej členovia v bežnej reči nazývaní ako jezuiti). Pôvodná členská základňa mala 7 členov. V roku 1540 bola Spoločnosť Ježišova pápežom Pavlom III. oficiálne ustanovená ako nový rehoľný rád a Ignác bol jednohlasne zvolený jeho členmi za prvého otca generála. Okrem troch tradičných rehoľných sľubov mala Spoločnosť Ježišova aj štvrtý – sľub poslušnosti voči pápežovi. Ignác viedol spoločnosť 15 rokov. Za ten čas sa počet členov rozrástol na niečo cez tisíc. Ignácov zápal pre pastoračné činnosti ukončila až choroba žalúdka a tak 31. júla 1556

⁵⁷ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 22.

zomiera. Ako prví do širokého radu svätých jezuitov sa v roku 1622 zaradili Ignác z Loyoly a František Xaverský. Okrem zakladateľa Spoločnosti Ježišovej je tak Ignác považovaný i za patróna vzdelávania a vojakov. Ignác nanovo definoval svätosť a charakteristickým prvkom jeho jezuitskej spirituality bola akási svätosť v činnosti vo svete. Ignác je však predovšetkým považovaný najprv za mystika, až potom za stratéga.⁵⁸ Horlivá evanjelizačná činnosť jezuitov bola charakteristická inkulturačnou metódou misie, teda prirodzeným vteľovaním viery do kultúry národa. Zakladali školy, kostoly a misie po celom svete od Brazílie až po Japonsko. Dnes má Spoločnosť Ježišova viac ako 16 tisíc členov, vrátane prvého pápeža jezuitu Františka.⁵⁹ V zmysle jezuitského dôrazu na poslušnosť boli jezuiti pripravení ísť do často riskantných a nebezpečných aktivít a tak o jezuitoch vzniklo množstvo legiend, ktoré môžu niekedy brániť v utváraní si správneho obrazu o ich pastoračnej činnosti.⁶⁰

2.2 Počiatky Spoločnosti Ježišovej v stredoslovenskej banskej oblasti

Prvé kroky ku katolíckej reforme pomocou nových rehoľných spoločností podnikol ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh, ktorý pozval jezuitov do Uhorska už v roku 1558. Prvé jezuitské kolégium vzniklo v roku 1561 v Trnave.⁶¹ Práve jezuiti Ján Seydel a Ján Zimmer z tohto kolégia sa stali prvými jezuitmi, ktorí pastoračne navštívili Banskú Štiavnicu na žiadosť arcibiskupa Oláha už v roku 1564. Táto návšteva kvôli dejinným udalostiam samozrejme skončila neúspešne, čo viedlo jezuitov k novej taktike.⁶² Jezuiti postupne nadobudli (aj vďaka snahe ďalšieho ostrihomskeho arcibiskupa Petra Pázmaňa) vedúcu úlohu katolíckej reformy v celej krajine. Túto úlohu si plnili nielen v rámci veľkých kolégií, ako napríklad v spomenutej

⁵⁸ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 22.

⁵⁹ *The Life of St. Ignatius of Loyola*. [online]. [cit. 2022-05-14]. Dostupné na internete: jesuits.org/stories/the-life-of-st-ignatius-of-loyola/

⁶⁰ BUČKO, V. *Cirkev Kristova v dejinách Prehľadné dejiny katolíckej cirkvi so zreteľom na slovenské dejiny*. Bratislava: Kníhtlačiareň sv. Andreja, 1944, s. 79.

⁶¹ VESELÝ, D. *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2004, s. 110.

⁶² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 24-25.

Trnave, ale i prostredníctvom rezidií (napr. Banská Bystrica) a menších krátkodobějších misijných staníc (napr. Špania Dolina, Štiavnické Bane). Až do roku 1773 priamo spravovali dve veľké mestské farnosti v Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici.⁶³

2.3 Počiatky pôsobenia Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí

Po prvej návšteve dvoch jezuitov v roku 1564 navštívili Banskú Štiavnicu členovia Spoločnosti Ježišovej pátri Hellestim a Faber až v januári 1648.⁶⁴ Títo pátri dostali za úlohu pripraviť pôdu pre trvalé usadenie sa jezuitov v stredoslovenskej banskej oblasti. Adam Ulrich z Lobkovic ako cisársky splnomocnenec banského revíru začal rokovať s provinciálom jezuitov rakúskej provincie a žiadal od neho dvoch pátrov pre Banskú Bystricu a ďalších dvoch pre Banskú Štiavnicu. Spočiatku vznikla len rezidencia v dopravne dostupnejšej Banskej Bystrici, kde začali sídliť počas roka 1649. Ani tieto prvé zárodoky jezuitskej rezidencie sa nezaobišli bez odporu, ktorý kládol najmä účtovník komory Ján Matej Meyer.⁶⁵ Spočiatku bola situácia komplikovaná a prvé vážnejšie rekatolizačné úspechy boli dosiahnuté až v závere 60-tych rokov 17. storočia.⁶⁶ V Banskej Bystrici usadení jezuiti tak dostali do svojej katolíckej duchovnej správy aj priľahlú banskú oblasť. Dekrétom cisára Ferdinanda III. z 29. októbra 1649 boli tak vytvorené nové pastoračné miesta pre jezuitských pátrov – štyri v Banskej Bystrici a dvaja pre Banskú Štiavnicu a Kremnicu ako spoločnú misiu.⁶⁷ A tak 19. novembra 1649 pátri Matej Faber a Ján Mann, ako členovia banskobystrickej rezidencie, začali postupne budovať misijnú stanicu v Banskej Štiavnici (z ktorej bola neskôr vybudovaná samostatná rezidencia).⁶⁸ Pátri sídliaci v Banskej Štiavnici dostali do duchovnej správy i Kremnicu.⁶⁹ Títo pátri tak nadviazali na Schlegeliovu pastoráciu „kaplána banských miest.“ Na druhej strane si uvedomovali potrebu

⁶³ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 45.

⁶⁴ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 43-44.

⁶⁵ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 44.

⁶⁶ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 70.

⁶⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 48.

⁶⁸ ČELKO, M. *Z dejín rím. kat. fary v Štefultove*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica, s. 25.

⁶⁹ MIKULA, V. Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 135-136.

aspoň ďalších dvoch pátrov špeciálne pre Kremnicu. Jedným z najväčších prekážok vybudovať z banskoštiavnickej jezuitskej misie samostatnú rezidenciu bolo okrem momentálneho nedostatku pátrov i problém s ubytovaním. Jezuiti sa opakovane dožadovali magistrátu Banskej Štiavnice, aby problém riešilo, no zo strany mesta riešiť tento problém snaha nebola.⁷⁰ Prvý záznam v Historii domus hovorí v tomto roku (1649) len ako o misii (Missio Schemniciensis) a ako jediné bohoslužobné miesto sa spomína nová Kaplnka sv. Ignáca v sídle komorsko-grófskeho úradu, v tzv. Kammerhofe.⁷¹ Už v začiatku tejto misie pôsobil v tunajšej kaplnke organista, huslista a štyria speváci. Kaplnka dostala nový oltár a vznešenú výzdobu.⁷² Práve v tejto kaplnke spomínaný dvaja pátri už na tretí deň (22.11.1649) sobášili hospodárskeho správcu Banskej Bystrice Larsonyho s dcérou vedúceho štiavnickej komory Schulza. Neďaleko kaplnky, v tom istom objekte Kammerhofu boli pátri i stále dočasne ubytovaní.⁷³ Hoci jezuiti sa opakovane dožadovali štiavnického magistrátu o pomoc pri riešení ubytovania pátrov, pričom do úvahy spadali Shallovský, alebo Giengerovský dom, mesto však bolo zaneprázdnené riešením stálej tureckej hrozby. Z tejto prvej dvojice pátrov vynikal najmä Matej Faber, ktorý vstúpil do Spoločnosti Ježišovej až ako 50-ročný, zanechal mnoho teologických spisov a v Banskej Štiavnici pôsobil až do roku 1650.⁷⁴

Udržiavanie jezuitských misií bolo stále podporované cisársky dvorom. Napríklad list cisára Ferdinanda III. z 28. januára 1651 prikazuje jezuitom odovzdávať ako doplnok navyše sud piva, štyri funty loja a štvrtinu obilia. Tento tovar sa má odovzdávať banskobystrickej rezidencii, konkrétne pátrovi Achenovi, ktorí má zabezpečiť jeho ďalšiu distribúciu do ďalších jezuitských misií.⁷⁵ Udomácnovanie jezuitov stále neprebiehalo hladko, pretože už o pár týždňov prišlo napomenutie pod-komorského grófa, aby bystrická komora neotáľala, splnila cisárov príkaz a skutočne odovzdala obilie, pivo a loj jezuitom tak, ako im to bolo prikázané.⁷⁶ V tomto čase je zaujímavý fakt, že pomerne skoro prichádza hlásenie štiavnického richtára o tom, že baníci zo závodu Hornej Bieberovej štôľne sú už všetci katolíci, i keď sa odmietajú finančne podieľať na potrebách mesta a fungovaní mestských hajdúchov.⁷⁷ Podpora pastoračných aktivít

⁷⁰ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 46-47.

⁷¹ VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskoréj gotiky na Slovensku, s. 178-179.

⁷² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 55.

⁷³ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 48-49.

⁷⁴ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 57.

⁷⁵ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 28.1.1651, Viedeň No. 20

⁷⁶ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 12.-14.2.1651, No. 31

⁷⁷ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 28.2.1651, Horná Biberová štôľňa, 435

jezuitov a ich popularita medzi banskými úradníkmi stále narastala. Koncom roka 1652 oznamuje štiavnický pod-komorský gróf Roth o rozhodnutí Dvorskej komory zvýšiť príjem banskobystrickej rezidencie z 200 na 300 zlatých, čo sa dotklo aj štiavnickej misie. Ako dôvod sa vyslovene spomína rozvoj hudby vo všetkých katolíckych kostoloch (a udržanie bohoslužieb v Španej Doline).⁷⁸ Postupne, ako začali byť jezuiti populárnejší i u obyčajného obyvateľstva sa prirodzene začali prehlbovať rozdiely i v rámci banskobystrickej rezidencie. Začali vznikať prvé nezhody a konflikty medzi banskobystrickou rezidenciou a banskoštiavnicko-kremnickou misiou. Na základe toho pod-komorský gróf Roth žiada banskobystrického superiora, aby pravidelný mesačný príspevok kremnickej komory už viac nebol adresovaný štiavnickej misii, ale priamo banskobystrickej rezidencii.⁷⁹ Vznikol tak prvý otvorený konflikt medzi štiavnickou misiou a banskobystrickou rezidenciou, od ktorej sa tá štiavnická chcela oddeliť, aby si mohla vytvoriť vlastnú rezidenciu. Do konfliktu musel 1. februára 1654 zasiahnuť svojím napomenutím až rakúsky provinciál jezuitov, ktorý obom stranám pripomenul, že banskobystrická rezidencia je stále spoločná ako pre Štiavnicu, tak pre Kremnicu.⁸⁰ V tomto čase putovali značné finančné prostriedky pre štiavnickú misiu najmä z vtedajšieho mimoriadne úspešného závodu Hornej Bieberovej štôlne (na tomto závode sa totiž 8. februára 1627 začal prvýkrát oficiálne používať pušný prach na mierové účely v banskom priemysle na svete, čo významne urýchlilo ťažbu nerastných surovín). Horná Bieberová štôlna⁸¹ tak prispievala štiavnickým jezuitom 156 florénov ročne (Horná Bieberová štôlna je tiež známa aj ako „matka všetkých baní“, keďže sa tu v rámci jednej bane vyťažilo dokopy najviac zlata a striebra na svete). Pre porovnanie Štôlna sv. Ondreja 52 florénov a Štôlna sv. Trojice iba 36 florénov ročne.⁸² Vo februári 1654 vstupuje ťažiar Štôlne sv. Ondreja (v štefultovskej časti Vlachová, v blízkosti spomínaného Kostola sv. Ondreja) istý Jakub Serta ku kapucínom do Viedne. Svoj podiel v tejto štôlni odkázal ženskému Kláštora sv. Mikuláša vo Viedni.⁸³ Ťažiarstvo Galizón, ktoré túto štôlnu vlastnilo však odmietalo tento podiel vyplácať, na čo sa písomne sťažuje predstavená tohto kláštora v januári 1656.⁸⁴ Ako konflikt nakoniec dopadol,

⁷⁸ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 31.12.1652, Kremnica No. 269, 439

⁷⁹ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 27.9.-4.10.1653, No. 210, 441

⁸⁰ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 52.

⁸¹ Pozn.: Závod Hornej Bieberovej štôlne zahŕňal banské a hutnícke prevádzky najmä v okolí dnešných Štiavnických Baní a tzv. Dolného Fuchslochu (Západná časť Štefultova).

⁸² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 54.

⁸³ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 16.-21.2.1654, No. 33, 442

⁸⁴ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 14.-22.1.1656, Kremnica, No. 7, 443

nám zo zatiaľ dostupných archívnych materiálov nie je známe, avšak dá sa predpokladať, že Galizónove ťažiarstvo si svoje záväzky začalo plniť, keďže ďalšie písomné sťažnosti nie sú známe.

Medzitým však jezuiti stále pôsobili len v priestoroch banskej komory, keďže všetky katolícke kostoly boli stále v rukách evanjelikov. Tí si tieto kostoly za posledné desaťročia prestavali podľa svojich predstáv, do čoho investovali nemalé finančné prostriedky. To dokazuje i list správcu bystrickej komory Wolfa von Sonnau, v ktorom informuje štiavnického pod-komorského grófova Steiffeneggera o odoslanej zásielke tabuľovej medi z banskobystrickej banskej oblasti do Banskej Štiavnice pre nové pokrytie kostola.⁸⁵ Počet štiavnických katolíkov zároveň narastal, čoho prirodzeným výsledkom bola petícia katolíkov so žiadosťou smerom ku magistrátu o prinavrátanie aspoň jedného z kostolov (v tom čase boli priamo v meste štyri). Magistrát, ktorého všetci členovia boli v tom čase ešte evanjelici, žiadosti nevyhovel a tak situácia potrebovala zásah cisárskej moci. 23. novembra 1668 cisár Leopold písomne rozkázal štiavnickému mestskému magistrátu vrátiť katolíkom tzv. nemecký kostol aj s chudobincom (vtedajší Kostol sv. Mikuláša).⁸⁶ Toto cisárske poverenie bolo verejne prednesené banskobystrickým právnikom a katolíkom Borcziczky zvlášť mestskej rade, zvlášť rozvášnenému davu pred mestskou radnicou a zvlášť pred samotným kostolom.⁸⁷ Mestská rada a štiavnickí evanjelici proti tomuto rozkazu protestovali, kostol následne zabarikádovali a odmietli odovzdať kľúče od jeho brán. Borcziczky následne na to nechal vojskom rozbiť bočné dvere do kostola od chudobinca. Kostol sa v tej chvíli znovu vysvätil počas omše za účasti všetkých katolíkov. Celá akcia prebiehala za ozbrojenej ochrany vojska.⁸⁸ Celý kostol bol následne chránený vojskom ozbrojeným kanónmi a puškami až do Turíc v roku 1669. Pred kostolom boli na zem umiestnené dva prekrížené meče, ako symbol hranice, cez ktorú nemožno ne-katolíkov prekonať bez toho, aby nebol zneškodnený. Samotní jezuitskí pátri boli osobne chránení banskými úradníkmi a baníkmi – katolíkmi. Táto udalosť sa v histórii Banskej Štiavnice stala známou ako tzv. Turična akcia.⁸⁹ Celá situácia sa tak vyhrotila až do ozbrojeného konfliktu. Na upokojenie vášní protestujúcich evanjelikov vyzýval cisár i ostrihomský arcibiskup. Toto ozbrojené navrátenie Kostola sv. Mikuláša sa aj stalo jednou

⁸⁵ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 16.7.1655, Banská Bystrica, No. 29, 443

⁸⁶ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 62.

⁸⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 64-65.

⁸⁸ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 66.

⁸⁹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 70.

z tém Šopronského snemu (1681). Keďže išlo o jedno z prvých navrátení chrámu katolíkom v Uhorsku, stalo sa precedensom pre celú krajinu.⁹⁰ Pre porovnanie, banskobystriční jezuiti sa navrátenia najväčšieho katolíckeho chrámu v okolí - Kostola Nanebovzatia Panny Márie nedočkali a museli si vystačiť s prebudovaním meštianskeho domu na kostol, ktorí sa neskôr stal rozmermi komornejšou Katedrálou sv. Františka Xaverského.

Katolícka reforma dostala rýchly spád cisárskym mandátom z 22. januára 1670, ktorý zabezpečoval rovnaký pomer volených evanjelikov a katolíkov v mestskej rade.⁹¹ Postupne boli navrátené ďalšie kostoly v meste. Kostol sv. Kataríny Alexandrijskej v roku 1672, Kostol Panny Márie Snežnej a radničná Kaplnka sv. Anny v roku 1688.⁹² Mnoho banských miest však takéto šťastie nemalo a mnohé z ich kostolov vrátené katolíkom doposiaľ neboli. Extrémnym príkladom je Kostol sv. Alžbety v Novej Bani, ktorí bol po páde Turkov v roku 1661 prestavaný a od tohto roku využívaný ako mešita. Na druhej strane však tieto súvislosti motivovali katolíckych mecénov stavať nové sakrálne stavby. Príkladom je Banská Belá, kde sa tamojší evanjelici odmietli vzdať kostola a tak boli katolíci nútení sláviť bohoslužby v kaplnke v tesnej blízkosti kostola. Táto kaplnka bola postavená už v roku 1565 nad miestom banského nešťastia a bola využívaná aj „kaplánom banských miest“ Schlegeliom. Oveľa neskôr, v roku 1708 bola kaplnka prestavaná na kostol. Do tohto roku sa datuje aj zaujímavý nápis nad presbytériom, ktorý dosvedčuje aj vtedajšie napäté evanjelicko-katolícke vzťahy v Banskej Belej: „Tento kostol je zasvätený Panne Márii Karmelskej. Mocou povýšenej belianskej mestskej rady bol nám odňatý prvý kostol luteránmi. Avšak starostlivosťou a príspevím katolíckych patrónov, pánov Krištofa Hertingera a pána Knafela, boli pristavané tri múry z podnetu farára Juraja Lanzhockého.“⁹³ Celú situáciu s kostolom, presbytériom a nehody medzi evanjelikmi a katolíkami dokumentuje aj kánonická vizitácia z 13. augusta 1707.⁹⁴

Ďalšou výraznou osobnosťou jezuitskej katolíckej reformy v Banskej Štiavnici bol páter Decker. Tento jezuita 2. júla 1672 písomne požiadal magistrát o vrátenie zhabaného kostolného inventáru. Magistrát žiadosti vyhovel len čiastočne a to tým, že vrátilo len časť

⁹⁰ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 80.

⁹¹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 75.

⁹² VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku, s. 151-153.

⁹³ Pozn.: Originálny nápis nad presbytériom kostola v latinčine: „*Aedes ea est B. Virgini e Carmelo oblata. Aere communitatis Dilnensis elata adempta nobis per lutheranos priori ecclesia nempe adfecta curati per ipsos parietes tres. Caetera per romanae fidei patronos contributa ampla parochi Georgii Lanczhoczky industria ac D. Christophori et D. Knafel.*“

⁹⁴ Archív farnosti Banská Belá, Kánonická vizitácia 13.8.1707

inventáru zhabaného v roku 1633. Decker však žiadal najmä cennosti zhabané dominikánom ešte v roku 1536.⁹⁵ Magistrát nechcel o danej žiadosti ani počuť, čo vyústilo do svojvoľného obsadenia Kostola Panny Márie Snežnej, Kaplnky sv. Anny, Kostola sv. Kataríny, mestskej školy, kostolov v Hodruši a vo Vyhniach katolíkmí, na čele s Deckerom.⁹⁶ Evanjelickí veriaci na tieto činy reagovali vyhrážkami Deckerovi, že bude pri najbližšej nožnej príležitosti zhodený z radnice a z jeho kože si urobia tympán.⁹⁷ Evanjelici následne vyhlásili jezuitov za diablov, zničili kalváriu na Johannesbergu, pátrom povybíjali okná a pošpinili Mariánsky stĺp. Napriek tomu evanjelici voči katolíkom ťahali za kratší koniec, pretože spomenuté kroky Deckera potvrdil i samotný cisár dekrétom z 24. augusta 1672.

Katolícka reforma sa vzťahovala na sile a donútila evanjelických duchovných znechutene odísť z mesta. Začalo uprednostňovanie katolíckych zamestnancov na úkor evanjelických vo všetkých 3 komorách, vrátane tej banskoštiavnickej. Všetko toto sa začalo diať na popud Hlavného komorsko-grófskeho úradu, ktorí všetkým komorám adresoval početnou korešpondenciou presné pokyny už od októbra v roku 1673.⁹⁸ Banská komora tak začala tých, ktorí nechceli konvertovať na katolícku vieru, postupne prepúšťať. Za rok 1676 to bolo viac ako 200 baníkov. Tento personálny výpadok vyriešilo až nariadenie Dvorskej komory zobrať prepustených evanjelických baníkov späť do práce.⁹⁹ O podobnej situácii informuje i banský úradník Posch administrátora Hlavného komorsko-grófskeho úradu Shulza. V jeho liste z 24. augusta 1676 píše o prepustení nekatolíckych baníkov zo Štôlne sv. Trojice a žiada o povolenie ich znovu-prijatia do zamestnania v prípade, že by nakoniec boli ochotní konvertovať na katolícku vieru. Hovorí tiež o možnosti zamestnať namiesto nich robotníkov z Viedne, ale pochybuje o ich kvalite práce.¹⁰⁰ Toto uprednostňovanie katolíkov v štiavnických banských prevádzkach však oproti iným oblastiam začalo pomerne neskoro. Pre porovnanie, v Španej Doline sa s podobným segregovaním začalo už pred desiatimi rokmi, čo dokazuje list správcu banskobystrickej komory hlavnému komorskému grófovi do Banskej Štiavnice. V liste sa opisujú sťažnosti špaňodolinských baníkov na nerovnaké príspevky na katolícku, v porovnaní s evanjelickou cirkvou.¹⁰¹ Vďaka rodom Koháry a Lippay bola v tomto čase už väčšina okolitých

⁹⁵ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 82.

⁹⁶ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 83.

⁹⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 84.

⁹⁸ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 13.10.1673+nedat., No. 86, 457, súbor spisov

⁹⁹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 85-86.

¹⁰⁰ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 24.8.1676, Banská Štiavnica, 462

¹⁰¹ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 8.6.1666, Banská Bystrica, No. 74, 452

obcí plne katolíckymi.¹⁰² V samotnom meste bolo už v roku 1676 evidovaných 1 111 konvertitov na katolícku vieru.¹⁰³ Hoci evanjelická viera bola napriek ťažkostiam stále živá, v mestách ako Banská Belá a Nová Baňa boli evanjelici následne úplne vylúčení.

Čiastočné prerušenie činnosti jezuitov však bolo zapríčinené už spomenutým Tököliho povstaním. Tököli v roku 1678 násilne prebral kontrolu nad všetkými kostolmi a katolíci tak boli nútení sláviť bohoslužby v exteriéry, priamo pod holým nebom na kopci Frauenberg. Tököliho páter Józsa 22. apríla 1679 vypálil Kammerhof, kde stále dočasne sídlili jezuiti a tiež Kostol sv. Mikuláša. Rozliate zvony tohto kostola prelomili jeho hlavnú klenbu, zničil sa hlavný oltárny obraz a mnoho z mobiliárneho zariadenia bolo zničené, či ukradnuté. Kostol sv. Mikuláša utrpel tak značné škody, že od tejto chvíle začal vyžadovať kompletnú generálnu prestavbu (tej sa dočkal až o niekoľko desiatok rokov neskôr, kedy dostal nové súčasné patrocinium Nanebovzatej Panny Márie).¹⁰⁴ Prenasledovanie jezuitov vrcholilo v období leta 1683, kedy sa datuje i (v prvej časti práce spomenutá) mučenícka smrť Jána Katunského a jeho spolupracovníkov. Až po ďalších dvoch mesiacoch bol vďaka cisárskym vojskám umožnený návrat jezuitov do mesta, ktorý sa sem vrátili 19. novembra 1683.¹⁰⁵

Štiavničania však začali prejavovať záujem aj o fungovanie svetského kléru v meste a tak začal v meste pôsobiť ako farár generálny vikár Reguli. Ten sa stretol s odporom jezuitských pátrov, ktorých následne arcibiskup Selepčeni písomne pokarhal za to, že ho nechcú pripustiť k farským povinnostiam.¹⁰⁶ Napriek nezhodám vo vnútri katolíckej duchovnej správy, katolícka reforma mohla naďalej pokračovať. V roku 1687 bol katolíkom definitívne vrátený kostol v Hodruši a evanjelickí duchovní boli opäť nútení z mesta a jeho okolia odísť. O rok na to bol písomne vydaný zákaz vysluhovať sviatosti evanjelickými duchovnými obyvateľom osady Banky.¹⁰⁷

Postupná opätovná revitalizácia štiavnického baníctva oproti tomu banskobystrickému tak len udržiavala napäté vzťahy medzi štiavnickou misiou a banskobystrickou rezidenciou. Význam Banskej Štiavnice tak len opäť postupne rástol, veriaci sa vracali ku katolíckej viere,

¹⁰² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 87.

¹⁰³ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 85.

¹⁰⁴ ČELKO, Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám, s. 9.

¹⁰⁵ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 88-89.

¹⁰⁶ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 92.

¹⁰⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 93-94.

bola potreba zvýšiť počet pátrov a to motivovalo štiavnických jezuitov ku snahe povýšiť štiavnickú misiu na samostatnú rezidenciu. Pre udržanie aktuálneho stavu pod-komorský gróf jezuitom pripomína nariadenie Dvorskej komory o stálej spolupatričnosti s banskobystriickou rezidenciou, na ktorú dostali od cisára 259 guldenov a 93 fenigov.¹⁰⁸ Výrazná zmena situácie nastala počas činnosti pátra Millera, ktorý požíval medzi banskými úradníkmi výnimočnú úctu. Dokonca hlavný komorský gróf listom nariaďuje, aby bystrická komora s úctou prijala pátra Millera s jeho spolupracovníkmi pri ich návšteve v Banskej Bystrici, sprevádzala ich na návštevu Španej Doliny a do-prevádzala ich tiež počas cesty naspäť do Banskej Štiavnice.¹⁰⁹ Všetko smerovalo k dlho-očakávanej veľkej zmene v roku 1688, kedy sa zo štiavnickej misie stala samostatná rezidencia, spadajúca priamo pod správu trnavského kolégia. Štiavnická rezidencia tak mohla naplno začať s pastoračnými aktivitami i v periférií mesta a okolí Banskej Štiavnice a tak už predtým v roku 1681 začali jezuiti s podporou komorského grófa Jána Andreja Wichtera so stavbou Kaplnky sv. Jozefa na Windšachte (dnešná časť Štiavnických Baní).¹¹⁰ Pre pátrov tak naplno začalo obdobie náročnej práce katolíckej reformy, katechéz a rozhovorov s evanjelikmi a neveriacimi.¹¹¹ V štiavnickej rezidencii tak na jej začiatku pôsobili len dvaja pátri, jeden pre nemecké obyvateľstvo a jeden pre slovenské obyvateľstvo a okolie Banskej Štiavnice.¹¹² Prvým superiorom jezuitskej rezidencie v Banskej Štiavnici sa stal páter František Urfarer. Začalo sa dlhoročné obdobie, počas ktorého si spravovanie farnosti striedali pátri jezuiti so svetským klérom. Ako svoj hlavný kostol využívali jezuiti Tökölim zdevastovaný Kostol sv. Mikuláša, na ktorého generálnu opravu venoval 4 000 florénov sám cisár.¹¹³ Tento kostol slúžil najmä pre nemecky hovoriace obyvateľstvo a študentov gymnázia. Pre slovensky hovoriace obyvateľstvo bol k dispozícii Farský kostol sv. Kataríny Alexandrijskej.¹¹⁴

1.júla 1692 vykonával kánonickú vizitáciu v Banskej Štiavnici hontiansky archidiakon a ostrihomský kanonik Jezernický. Ten vo vizitácii píše, že do farnosti Banská Štiavnica okrem mesta patria aj tieto usadlosti: Štefultov, Teplá (dnes časť Podhoria), Žakýl (dnes časť Podhoria), Siglisberg (dnes časť Štiavnických Baní), Windšachta (dnes časť Štiavnických Baní), Piarg (dnes časť Štiavnických Baní), Banky a Horný a Dolný Fuchsloch (dnes Horná Roveň

¹⁰⁸ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 29.8.1656, Kremnica, No. 87, 443

¹⁰⁹ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 22.10.1659, Kremnica, 445

¹¹⁰ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 71.

¹¹¹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 55.

¹¹² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 56.

¹¹³ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 94.

¹¹⁴ VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku, s. 179.

a západná časť Štefultova). V spojitosti so Štefultovom sa však nespomína žiadny sakrálny objekt, azda z dôvodu, že Kostol sv. Ondreja v časti Vlachová bol stále v rukách evanjelikov.¹¹⁵ V roku 1696 sa od farnosti Banská Štiavnica odčleňuje Banská Belá, kde vzniká samostatná farnosť. V roku 1699 sa štiavnický superior Rägginger stáva oficiálnym delegátom Banskej Štiavnice, Banskej Bystrice a Kremnice na návšteve u kardinála Kolonicza vo Viedni. Predmetom tohto stretnutia boli sťažnosti banských miest, že evanjelici porušujú práva katolíckeho duchovenstva. Toto stretnutie malo za následok ďalšie čiastočné obmedzenie slobody evanjelikov v banských mestách.¹¹⁶ V kánonickej vizitácii Banskej Belej uskutočnenej 7. apríla 1702 sa Banská Belá spomína ako samostatná farnosť vedená svetským kňazom Georgiom Lanzhotským. Táto farnosť sa podľa tejto vizitácie v tomto čase už vyvíjala samostatne, bez vplyvu jezuitov.¹¹⁷

Ďalším obmedzením v účinkovaní jezuitov v tejto oblasti bolo posledné stavovské povstanie Juraja Rákociho v roku 1703. Jezuitom nezostávalo nič iné, len sa celej situácii prizerať a nakoniec boli nútení na svoje (v poradí už tretie) vyhostenie z Banskej Štiavnice. Tento „exil“ trval od októbra 1705 do augusta 1706. V tomto období neprítomnosti jezuitov Banskú Štiavnicu duchovne spravoval svetský klérus. Najprv to bol farár z Bátoviec Ján Hieronym Sztanko a po ňom farár z Krupiny Tomáš Patróczy. Pastoračná činnosť počas tohto povstania sa však zúžila len na to najnevyhnutnejšie a teda z náboženského hľadiska ide o obdobie stagnácie.¹¹⁸ Situáciu zvrátil až príchod cisárskej armády v roku 1708, ktorá oslobodila mesto spod vplyvu Rákociho. O rok na to (1709) boli už všetci členovia mestskej rady katolíci. Situácia sa vyhrotila proti evanjelikom natoľko, že boli nakoniec donútení exhumovať a preniesť mŕtvolu svojich evanjelických veriacich zo všetkých katolíckych cintorínov.¹¹⁹ Jezuiti tak už v tomto roku začali znovu spravovať farnosť s jej všetkými príslušnými filiálkami a to všetko na základe cisárskeho mandátu vydaného v tomto roku.¹²⁰

Po všetkých týchto napätých udalostiach, konfliktoch a troch vyhosteniach jezuitov z mesta nastúpilo ďalšie desaťročia trvajúce obdobie mieru a rozkvetu mesta, počas ktorého už nič nebránilo začať s jezuitskou katolíckou pastoráciou v plnej sile. Nastalo obdobie

¹¹⁵ ČELKO, Z dejín rím. kat. fary v Štefultove, s. 19.

¹¹⁶ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 96.

¹¹⁷ Archív farnosti Banská Belá, Kánonická vizitácia 7.4.1702.

¹¹⁸ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 99.

¹¹⁹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 100.

¹²⁰ ČELKO, Z dejín rím. kat. fary v Štefultove, s. 20.

stavebného ruchu, barokových slávností a jezuitskej evanjelizácie a formácie obyvateľstva. Katolícka reforma začala dosahovať svoj vrchol.

2.4 Pastорácia členov Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí

Pastoračné aktivity a spiritualita v akcii a činnosti typická pre jezuitov bola doteraz značne spomalená až tromi vyhosteniami z mesta (v roku 1679 kvôli požiaru, v roku 1683 kvôli Tököliho povstaniu a v roku 1706 kvôli povstaniu Rákociho).¹²¹

Prvá snaha pátrov po návrate v roku 1708 sa obrátila na misiu vo Windšachte, kde mapa hlavného banského závodu Hornej Bieberovej štôlne už z nasledujúceho roka (1709) dokladá existenciu drobnej sakrálnej stavby Kaplnky sv. Jozefa (tesne pri hradbách) a mariánsky stĺp (medzi šachtami Starou Windšachtou a Novou Windšachtou).¹²² Veľkou ranou pre mesto bola nasledujúca najsilnejšia vlna morovej epidémie v roku 1710, kedy podľa niektorých odhadov umrela až polovica obyvateľstva.¹²³ V roku 1715 je v jezuitskej Historii domus záznam o mimoriadnych rekatolizačných úspechoch pátra Johanna Aignera vo Windšachtskej misii.¹²⁴ V tomto čase sa už spomína aj duchovné spravovanie Kaplnky sv. Jána v Hornom Fuxlochu (dnes Horná Roveň) i tamojšej kalvárie jezuitmi.¹²⁵ V roku 1717 disponuje štiavnická rezidencia šiestimi pátrami a jedným bratom.

Prvým odrazom zlatého veku štiavnických jezuitov boli honosné oslavy svätorečenia dvoch jezuitských svätcov Alojza Gonzágu a Stanislava Kostku v roku 1727 (k týmto oslavám boli práve v tomto roku zhotovené dva úplne nové oltáre v Kostole Nanebovzatia Panny Márie). Celú slávnosť podporoval a financoval hlavný komorský gróf Jozef Andrej Wenzl barón von

¹²¹ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 136.

¹²² CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 68-71.

¹²³ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 137.

¹²⁴ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 99.

¹²⁵ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 101.

Sternbach.¹²⁶ Osem dní trvajúce oslavy boli vo veľkoleposti porovnateľné s oslavami v iných veľkých centrách rakúskej provincie Spoločnosti Ježišovej.¹²⁷ Touto slávnosťou sa začalo obdobie typicky barokových okázalých pútí. Jezuiti organizovali hlavné púte na Veľký piatok a na Slávnosť Kristovho tela a krvi (ľudovo známe ako „Božie telo“). Okrem týchto základných pútí sa začali organizovať procesie ku Kaplnke sv. Jána Krstiteľa v Hornom Fuxlochu (Horná Roveň), ku Kaplnke sv. Jozefa vo Windšachte (Štiavnické Bane), ku Kostolu svätej Kataríny, ku Kostolu Panny Márie Snežnej a ku Kaplnke svätej Anny. Všetky tieto procesie mali svoj východiskový bod jezuitský kostol.¹²⁸ V polovici 18. storočia už mesto evidovalo 80% katolíkov z celkového počtu obyvateľov.¹²⁹

S narastajúcim počtom katolíckych veriacich prišli i prvé prejavy nespokojnosti. Podľa kánonickej vizitácie arcidiakona Andreja Pierstla začali jezuiti zanedbávať Farský kostol svätej Kataríny Alexandrijskej. Slovensky hovoriace obyvateľstvo sa začalo cítiť na okraji záujmu jezuitov z dôvodu, že farský kostol im bol k dispozícii len počas nedeľ a sviatkov a inokedy len malá radničná Kaplnka svätej Anny. Celá situácia bola zapríčinená využívaním farského kostola nemecky hovoriacim obyvateľstvom v bežných dňoch. Tí využívali veľký jezuitský kostol len počas nedeľ a sviatkov.¹³⁰ Počet slovensky hovoriaceho obyvateľstva však postupne narastal. Ďalšia nespokojnosť s pátrami vznikla v misii vo Windšachte. V roku 1729 baníci a banskí úradníci z Windšachty a Siglisbergu žiadajú štiavnickú komoru o trvalé rezidovanie dvoch pátrov vo Windšachte. Štiavnická komora žiadosť podstúpila hlavnému komorskému grófovi barónovi von Sternbach. Baníci sa v liste odvolávajú na príklad Španej Doliny, ktorej bolo v podobnej žiadosti vyhovené. Zároveň sa sťažujú, že kvôli neustále zvyšujúcemu sa počtu katolíkov, mnohí zomierajú bez zaopatrení sviatosťami, stagnuje katolícka výchova u mládeže a dochádza k vynechávaniu bohoslužieb. Vtedajší superior banskoštiavnickej rezidencie Jozef Miller tejto žiadosti však nevyhovel.¹³¹ Jezuiti svoje postavenie voči tejto filiálke zmenili až s príchodom nového rádu. Banskí úradníci z Windšachty a Siglisbergu totiž už vtedy mali vzťahy s rádom hieronymitánov, s ktorým sa poznali na základe niekdajšieho dlhu, ktorí hieronymitáni v týchto banských závodoch mali. S pozvaním hieronymitánov prehodnotili svoj

¹²⁶ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 71.

¹²⁷ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 99.

¹²⁸ VOŠKOVÁ, *Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku*, s. 181.

¹²⁹ MIKULA, *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, s. 137.

¹³⁰ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 184-185.

¹³¹ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 71.

postoj jezuiti, ktorí rozdelili pole pastoračnej pôsobnosti tak, že jezuiti mali na starosti Windšachtu a hieronymitáni Siglisberg.¹³² Oficiálne schválenie pôsobenia hieronymitánov Dvorskou komorou prišlo až v októbri v roku 1733. Už na jar 1734 získal rád schválenie arcibiskupa Imricha Esterházyho a ostrihomskej kapituly a následne na to rád získal i povolenie cisára Karola III.¹³³ Hieronymitáni tak začali v tejto oblasti naplno a oficiálne pôsobiť. Oproti nim mali väčšie problémy so zabezpečením pastorácie vo Vindšachte jezuiti. Baníci sa opäť obrátili na hlavného komorského grófa so žiadosťou, aby jezuiti zabezpečili na misii vo Vindšachte omše v Kaplnke sv. Jozefa aspoň v piatky, nedele a sviatky a aby krstili aspoň deti. V prípade, že by žiadosti nebolo vyhovené žiadali, aby táto právomoc bola prenesená na hieronymitánov. Problém sa dočkal riešenia až po príchode nových osobností na funkcie od superiora, cez komorského grófa a dokonca aj výmenu panovníka. V nasledujúci rok 1744 nový štiavnický superior Anton Gruber požiadal nového hlavného komorského grófa Jána Nepomuka Mitrovského o poskytnutie ubytovania na Windšachte pre dvoch pátrov. Zároveň požiadal novú cisárovnú Máriu Teréziu o zriadenie aspoň expozitúry jezuitov vo Vindšachte. Mária Terézia tak o dva roky neskôr (1746) povýšila Vindšachtskú misiu na samostatnú rezidenciu s dvoma pátrami.¹³⁴ Nezhody jezuitov s hieronymitánmi však pokračovali naďalej, čo potvrdzuje aj spis mestskej rady z roku 1761, ktorým sú oba rády napomínané k zmieru.¹³⁵

Podľa vtedajších súpisov obyvateľstva jezuitmi bolo toto obdobie považované za definitívne ukončenie katolíckej reformy.¹³⁶ Podľa nimi zaznamenaných údajov žilo napríklad v roku 1754 v Siglisbergu 2 812 obyvateľov a z nich len 62 bolo inej ako katolíckej viery. Na Vindšachte bol pomer len 129 ku 8, v Hornom Fuxlochu (Horná Roveň) 2 354 ku 11 a Dolný Fuxloch (802 obyvateľov), Galizón (64 obyvateľov) a Klingerštôľňa (127 obyvateľov) boli výlučne katolícke.¹³⁷ V Sitnianskej a Štefultove vtedy žilo spolu 1 890 obyvateľov, z čoho až 1 747 bolo katolíckeho vyznania.¹³⁸ Tento pomer pravdepodobne priviedol pátrov jezuitov až k myšlienke založiť v Štefultove novú farnosť, nový kostol a novú faru¹³⁹ (hoci Siglisberg a Vindšachta mala podobne vysoký pomer katolíkov, avšak tu pôsobil aj rád hieronymitánov,

¹³² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 107.

¹³³ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 74.

¹³⁴ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 81.

¹³⁵ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 126.

¹³⁶ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 82.

¹³⁷ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 101.

¹³⁸ ČELKO, Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej, s. 17.

¹³⁹ ČELKO, Z dejín rím. kat. fary v Štefultove, s. 19.

takže ustanovenie samostatnej farnosti pravdepodobne nebolo zatiaľ až tak potrebné). Všetky tieto spomenuté filiálky platili desiatky rezidencii jezuitov v Banskej Štiavnici (podľa konkrétnych údajov z rokov 1743 a 1771).¹⁴⁰ V tomto období štiavnická rezidencia disponovala až 17-timi pátrami a tromi bratmi.¹⁴¹

2.5 Duchovný život bohatých mešťanov

Ako bolo uvedené, prvými katolíkmi v miestach, kde prekvitala silná reformácia boli najmä zamestnanci banskej správy¹⁴² a niektoré vyššie vrstvy obyvateľstva. Tieto vyššie vrstvy sa skladali najmä z bohatých rodín ťažiarov, majiteľov bankých prevádzok, ktorí si svoje sídla stavali prevažne v samotnom jadre mesta. Takýchto obyvateľov nazývali ako ringbürgeri, alebo waldbürgeri. V Banskej Štiavnici to bolo hlavne pozdĺž súčasného Námestia svätej Trojice, Radničného námestia a ulice Andreja Kmeťa. Na týchto miestach vznikli počas štiavnickej renesancie a baroka súvislé radové zástavby bohatých meštianskych domov. Z výrazne katolíckych ťažiarov rodov vynikajú najmä Lienpacherovci, Galizónovci a Friedensfeldovci. Nad Lienpacherovským domom na Námestí svätej Trojice sa nachádza nápis: „Tento dom postavil v rokoch 1625-1627 od narodenia Krista Godofridus Limpacher, tešiaci sa právu byť úradníkom cisárovým a právu ťažiť belostný kov. Toto je záprah, na ktorom idem k nebeským hviezdám.“¹⁴³ Oproti týmto katolíckym rodinám však stáli v opozícii stále mnohé výrazne evanjelické rodiny, ako napr. Hellenbachovci, Pischlovci, Fritzovci a Rubigallovcí.

Oveľa viac ako v predošlom storočí sa v 18. storočí od bankých úradníkov žiadala vernosť ku katolicizmu.¹⁴⁴ Tak sa na rôzne kľúčové pozície banskej správy dostali silne veriaci katolíci. Jedným z nich bol jeden z najväčších katolíckych mecénov hlavný komorský gróf Jozef Andrej

¹⁴⁰ ČELKO, Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej, s. 13-14.

¹⁴¹ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 137.

¹⁴² CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banké mestá v 16.-18. storočí, s. 45.

¹⁴³ ČELKO, M. *Dom na Námestí sv. Trojice č. 5 v Banskej Štiavnici – archívne pramene k jeho dejinám*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica, s. 12.

¹⁴⁴ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banké mestá v 16.-18. storočí, s. 45.

Wenzl von Sternbach (1694-1734), ktorý pochádzal z Tirolska. Okrem rôznych jezuitských osláv pravidelne venoval nemalé finančné prostriedky na prestavbu sakrálnych stavieb. Financoval nový interiér dvoch najväčších štiavnických kostolov: Farského kostola svätej Kataríny a Kostola Nanebovzatia Panny Márie. Napríklad na nový hlavný oltár v Kostole Nanebovzatia Panny Márie venoval 2000 zlatých a financoval tiež nové bočné oltáre svätého Ignáca z Loyoly a svätého Františka Xaverského. Na novom oltárnom obraze sv. Kataríny sa Wenzl von Sternbach nechal zvečniť ako malý nenápadný modliaci sa muž v tmavom okraji obrazu. Taktiež nechal revitalizovať Kostol narodenia Panny Márie v Novej Bani, postaviť Kaplnku narodenia Panny Márie v Kremnických Baniach a súkromné oratórium v kremnickom komorskom dome.¹⁴⁵

Nové technologické postupy a výdatnosť rudných žíl urobili z Banskej Štiavnice nanovo významnú banskú lokalitu. Banskoštiavnický rudný revír sa tak stal na niekoľko desiatok rokov najefektívnejším nielen v monarchii, ale i v rámci Európy. Záujem katolícky založeného viedenského dvora o túto lokalitu sa tak prirodzene zvyšoval a vyvrcholil početnými cisárskymi návštevami. Prvou návštevou bola návšteva manžela cisárovnej Márie Terézie Františka Štefana Lotrinského v júni 1751. Cisár sa okrem návštevy stavby novej kalvárie osobne zúčastnil i tradičnej procesie na Slávnosť svätej Trojice. Táto procesia smerovala z jezuitského Kostola Nanebovzatia Panny Márie na Námestie svätej Trojice.¹⁴⁶ V rámci ďalších cisárskych návštev (v roku 1764 princovia Jozef a Leopold, v roku 1783 cisár Jozef II., v roku 1852 cisár František Jozef) sa všetci panovníci aktívne zúčastňovali verejných i súkromných liturgických slávení.

2.6 Duchovný život bežných obyvateľov

Výber konfesie bežných obyvateľov bol tiež poznačený povinnou voľbou katolicizmu nariadenej Dvorskou komorou prostredníctvom Hlavného komorsko-grófskeho úradu.

¹⁴⁵ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 22.

¹⁴⁶ DENKOVÁ, Z. */Ne/zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, 2013, s. 12.

Kritérium príslušnosti ku katolíckej cirkvi sa tak stalo rozhodujúcim pri prijímaní nových baníkov do zamestnania. Banská komora začala organizovať povinné vyučovanie katolíckeho náboženstva pre obyčajných baníkov a hutníkov a zároveň kontrolovala ich účasť na bohoslužbách počas nediel a sviatkov.¹⁴⁷ Bežné obyvateľstvo sa tak začalo aktívne zúčastňovať množstva pútí a procesií, začalo sláviť nové po-tridentské cirkevné sviatky a svätcov a začalo sa zapájať do stavieb kaplniek a kostolov.¹⁴⁸ Banícky ľud sa tak postupne stal nábožným. Pred každým vstupným portálom štôlne, alebo šachty dodnes nachádzame kríže, pri ktorých sa baníci pred sfáraním¹⁴⁹ modlili. Banícka práca bola nebezpečná a nesmierne náročná a tak baníci prirodzene potrebovali pestovať tento rozmer viery. Z rozprávania starého baníka Jozefa Nigrédyho, ktoré zaznamenal jezuita Jozef Bartkoviak sa dozvedáme, že baníci sa tradične pred a po práci modlili Modlitbu Pána, Zdravas Mária a modlitby ku patrónovi daného banského diela. Dokonca sa tieto rovnaké modlitby modlievali i evanjelici a to spoločne s katolíkmi (Nigrédy dokonca spomína na rozprávanie svojich predkov o tradícií svedeckej praxi, kde niektorí baníci chodievali na spoveď za všetkých baníkov).¹⁵⁰ Každé banské dielo malo svojho patróna. V Banskej Štiavnici sú to napríklad šachty Alžbeta, Zigmund, Ondrej, Mária, Maximilián, Ján, František, štôlne Svätej Trojice, Všetkých svätých, Klement a pod.

Jedným z mnohých pastoračných nástrojov jezuitov bolo zakladanie a podpora najrôznejších laických bratstiev. Tieto laické bratstvá, ktoré združovali bežných veriacich, nielenže poskytovalo priestor pre spoločnú formáciu v otázkach viery, ale i pre aktívnu účasť na liturgii. V banských oblastiach však už niekoľko desaťročí fungovali tzv. bratské pokladnice, do ktorých si baníci počas života odvádzali určitú časť zo mzdy, aby v prípade ich úmrtia bolo z tohto fondu poskytovaný pravidelný príspevok pre pozostalých a bolo tak o rodinu postarané (v dnešnom chápaní akási sociálna poisťovňa). Tieto banícke bratstvá sa vďaka pôsobeniu katolíckej reformy a pastoračných nástrojov jezuitov postupne pretransformovali na banícke bratstvá, ktoré mali nielen túto praktickú (sociálnu) funkciu, ale i reprezentatívnu funkciu. V týchto bratstvách sa združovali zaslúžilí baníci s istým morálnym kreditom v spoločnosti. Byť členom takýchto bratstiev bola veľká česť a členovia požívali patričnú úctu. Tieto laické bratstvá, ktoré združovali baníkov sa v banských lokalitách nazývali aušusnícke

¹⁴⁷ DENKOVÁ, /Ne/zabudnutí aušusníci, s. 13.

¹⁴⁸ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 45.

¹⁴⁹ Pozn.: Fáranie znamená vstúpenie do banského diela (šachty, alebo štôlne).

¹⁵⁰ VOŠKOVÁ, Sakrálné pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 29.

bratstvá, čím vznikol dodnes trvajúci fenomén tzv. aušusníkov. Vďaka pátrom zo Spoločnosti Ježišovej boli tak bežní jednoduchí, ale zaslúžilí baníci aktívne zapájaní do liturgie a náboženského života. Jednou z ich základných úloh bolo osvetľovať liturgické obrady, čím vznikol dodnes používaný pojem tzv. fakl'onosičov, resp. facigerov. Ešte dnes je vo farnosti Banská Štiavnica stále živý liturgický zvyk, kedy pri prinášaní obetných darov veriacimi, idú pred týmito darmi dvaja dnes už miništranti s horiacimi faklami. Aušusníci boli prítomní najmä počas veľkých sviatkov a slávností. Patrili im čestné miesta v procesiách a obradoch, ako napr. tzv. „banícke Božie telo“. Organizovali tzv. „banícke ofery“, čo boli slávnosti v deň sviatku patróna bane, kedy sa spoločne putovalo v procesii k vstupnému portálu štôlne, ktorej patrónom bol daný svätec (prvou baníckou offerou v roku bola tradične Zigmund šachta). Následne sa tu konala omša a po nej banícka zábava. Počas offertoria omše prechádzali baníci spolu s rodinami okolo oltára a prispievali milodarmi. Dodnes, tam, kde je ešte aušusnícka tradícia živá, aušusníci trávajú istý čas omše za hlavným oltárom.¹⁵¹ Pri pozdvíhovaní Eucharistie počas premenenia sa spravidla strieľalo z troch mažiarov, ktoré boli prinesené z Kalvárie. Na poriadok počas týchto slávností dozerali samozrejme aušusníci.¹⁵² V dňoch baníckych ofier sa v bani nepracovalo. Aušusníci používali svoj slávnostný typický červeno-biely odev (uhorský typ), pri pohreboch však používali biely odev (nemecký typ).¹⁵³ Išlo o predchodcov baníckej uniformy. Pri mimoriadnych slávnostiach v interiéri kostolov však na uniforme nosievali ešte dlhý červený plášť pluviálového typu.

Jedným z ukázkových príkladov spirituality aušusníkov bolo Bratstvo za spásu duší pod ochranou Loretánskej Panny Márie, založené v roku 1742 vo Farskom kostole svätej Kataríny. Členmi boli slovensky hovoriaci baníci. Činnosť tohto bratstva je obzvlášť významná z dôvodu, že sa zachoval kompletný denník tohto bratstva, ktorý veľmi konkrétne približuje jeden zo spôsobov jezuitskej pastorácie. Tento denník obsahuje i prepis dekrétu pápeža Benedikta XIV., ktorý tomuto bratstvu udelil špeciálne odpustky. Urobil tak 15. novembra 1741 prostredníctvom podpísaného kardinála Passioneiho. Zároveň týmto dekrétom umožnil tomuto bratstvu špeciálne užívanie oltára v loretánskej kaplnke vo Farskom kostole sv. Kataríny. Pontifik týmto dekrétom zaviazal bratstvo sláviť sviatky Panny Márie, konkrétne sviatky Očisťovania, Zvestovania, Narodenia a Nepoškvrneného počatia Panny Márie.

¹⁵¹ DENKOVÁ, /Ne/zabudnutí aušusníci, s. 19.

¹⁵² DENKOVÁ, /Ne/zabudnutí aušusníci, s. 17.

¹⁵³ DENKOVÁ, /Ne/zabudnutí aušusníci, s. 20.

Dokument je adresovaný priamo banskoštiavnickej Farnosti sv. Kataríny, ktorú v tomto období spravujú jezuiti.¹⁵⁴ ¹⁵⁵ Z denníka bratstva sa dozvedáme o veľkolepom spôsobe slávení slávností. Napríklad obrad prijímania nových členov bratstva sa konal podobným spôsobom každý rok. V roku 1742 sa otvoril slávnostným Requiem 1. februára. Celá slávnosť bola doprevádzaná profesionálnymi hudobníkmi a trubačmi. Noví potenciálni členovia bratstva boli pri prijímaní oblečení v bielych plášťoch. Táto prvá časť prijímania členov sa ukončovala kantátou *Elemosyna spiritualis*. Na druhý deň (2. februára) slávnosť viedol páter Astl. Pri ňom stáli šiesti mládenci v bielych plášťoch, šiesti fakľonosiči (aušusníci) a ôsmi slávnostne odetí bratia. Zápis nových členov sa konal na hlavnom oltári. Po tejto slávnosti sa konali voľby predsedu bratstva. Jeho zvolenie sa tradične signalizovalo zazvonením zvona kostola a následným spevom Ambroziánskeho hymnu. Nasledovali Loretánske litánie, potom modlitby *Dignare me lauderetur*, *Deus venia largitor* a *In fine fidelium*. Na záver sa spolu s ľudom spievala slovenská pieseň za mŕtvych. Na ďalší deň už novoprijatí členovia bratstva počas nedeľnej bohoslužby stáli s fakľami pri oltári sami. V roku 1744 sa napríklad v tento deň začínalo požehnaním sviec členov bratstva a nasledujúca omša bola doprevádzaná tympanmi a tubami. Tejto slávnosti sa zúčastnil i kráľovský komisár a predseda Uhorskej komory gróf Juraj Erdödy. Zaujímavosťou je, že tento rok bol akýsi problém s profesionálnymi hudobníkmi, ktorých musel mimoriadne zaskočiť štefultovský učiteľ. Po skončení slávnosti ešte odznelo *Te Deum laudamus*, nasledovali Loretánske litánie a pieseň *Pod twúj Plast*. Vo všeobecnosti platilo, že členovia bratstva sa vo veľkom zapájali do najrôznejších liturgických slávností. Napríklad v roku 1742 strážilo Boží hrob vo Farskom kostole sv. Kataríny nepretržite 6 bratov. Z denníka bratstva sa dozvedáme, že toto bratstvo špeciálne sláвило i sviatky sv. Vojtecha, Premenenia Pána, Štefana Kráľa, Alžbety, Františka Xaverského, Všetkých svätých, Martina a Kataríny. Pri postupnom čítaní denníka sú však záznamy postupne strohejšie, ba až nečitateľné. V závere denníka sa dozvedáme len to, že pohreby členov organizoval istý Matej Kirschner z Galizónu a že v tom čase sa toto miesto volalo aj Vlachová, resp. Valachová (Vlachová už bola spomenutá v súvislosti s Kostolom sv. Ondreja v západnej časti Štefultova). Informácia má pre nás výpovednú hodnotu aj v tom zmysle, že nám dokazuje pôsobnosť

¹⁵⁴ Pozn.: Úryvok z latinského originálu textu: „*Eccleam S. Catharinae clericorum regularium Societatis Iesu oppidi civit Schemnicii... datu Rome apuo stam Mariam Maiorem sub Annuo Die XV Novembr. M. D. CC. XLI Pontificatus nostri Anno secundo.*“

¹⁵⁵ Diecézny archív – Banskobystrická diecéza, fond Banská Štiavnica, Krabica 2, Historia et Diarum Almae Confraternitatis.

bratstva aj za hranice samotného mesta. Denník končí posledným zápisom z 9. júla 1748, kedy bolo slávené slávnostné Requiem za všetkých členov bratstva. Prečo práve tento dátum, zatiaľ nie je známe. Ako príloha sa v denníku nachádza tiež umelecky graficky spracované Vyznanie viery.

Zvláštnu skupinu baníkov tvoria baníci z Windšachty a Siglisbergu, ktorí sú napríklad v roku 1743 mimoriadne štedrý a dokonca kritizujú lacný materiál pri použití stavby nového oltára a žiadajú ho nahradiť mramorom, ktorý aj sami chcú financovať.¹⁵⁶ Z oblasťou Windšachty a Siglisbergu sa spája i tradícia betlehemárstva, ktorá však má svoj základ v spiritualite baníkov oveľa skôr, už v 18. storočí. Už v období pôsobenia jezuitov nachádzame v kostoloch nielen tzv. „Božie hroby“, ale každý kostol už má stabilné figurálne betlehemske súbory. Táto tradícia je jednou z foriem katolíckej reformy, dokonca niektorí etnológovia predpokladajú, že prvý betlehem priniesli do Banskej Štiavnice jezuiti.¹⁵⁷ Takýmto spôsobom prevzali jezuiti františkánsku pastoračnú aktivitu stavania betlehemov, krížových ciest a pod.

2.7 Stavebná činnosť Spoločnosti Ježišovej v Banskej Štiavnici a okolí

Rozvoj baníctva a podpora Hlavného komorsko-grófskeho úradu pri katolíckej reforme priali i mnohorakej stavebnej činnosti pátrov jezuitov. Jezuiti však v začiatkoch museli najprv zvládnuť ešte roky nepohodlia, keď sa po presťahovaní z Kammerhofu museli tlačiť v malom správcovskom byte vedľa jezuitského kostola. Hneď v susedstve bol však väčší dom, ktorý patril spomínaným rodinám Lienpacher a Hellenbach. Jezuiti tento dom získali najmä diplomatickými schopnosťami vtedajšieho superiora Millera a vďaka finančným darom hlavného komorského grófa Wenzla von Sternbacha, rakúskeho provinciála jezuitov

¹⁵⁶ Slovenský banský archív, fond Banský úrad Vindšachta, Hlásenie zástupcov ťažiarstva Jozefa Adama Keylinga a Jána Jozefa Geramba o prestavbách realizovaných v Kaplnke sv. Jozefa na Vindšachte, ktoré financovalo ťažiarstvo Hornej Bíberovej štôlne a o plánoch na objednanie nového oltára, 28.4.1743

¹⁵⁷ DENKOVÁ, Z. *Betlehem z Banskej Štiavnice a okolia*. Zvolen: OZ KUL-TUR, 2021, s. 14.

Taumanna a banického bratstva. Celú stavbu novej jezuitskej rezidencie sa však podarilo dostavať až v roku 1758.¹⁵⁸

Reformácia a vojnové udalosti v meste však prinieslo mnoho zdevastovaných sakrálnych objektov. Mnohé vyžadovali až generálnu opravu a tak došlo i k zavádzaniu niektorých nových patrocínií jednotlivých oltárov, kaplniek, ale i kostolov.¹⁵⁹ Tieto patrocíniá však začali vplývať i na pomenovanie jednotlivých banských diel. Jezuitmi obľubované patrocíniá sa dajú zaradiť do dvoch veľkých skupín. Prvú skupinu tvoria najmä obľúbené základné patrocíniá ako napr. Svätá Trojica, Všetkých svätých (napr. v Hodruši je Baňa Staro-Všetkých svätých), Božské srdce a pod. Veľký rozmach zažíva mariánsky kult ako kult charakteristický pre katolícku vieru a vymedzenie sa voči protestantskej teológii. Patrocíniá ako Nanebovzatá Panna Mária, Nepoškvrnené počatie Panny Márie a pod. Teda patrocíniá, ktoré sú nositeľmi základných právd katolíckej náuky a vymedzujú ju od reformačných teologických myšlienok. Druhú jezuitmi preferovanú skupinu tvoria najmä patrocíniá venované populárnym jezuitským svätcom, ktorí umreli vzhľadom k tomu času len nedávno (Ignác z Loyoly, František Xaverský, Alojz Gonzága, Stanislav Kostka), alebo svätcom, ktorí boli populárni v rámci morových epidémií, či v núdzi (Rochus, Šebastián, Jozef, Barbora, Katarína). Okrem jezuitmi preferovaných patrocínií je potrebné spomenúť i svätcov propagovaných samostatnou monarchiou, ako napr. Ján Nepomucký (jeho kultu bude neskôr venovaná celá jedna podkapitola), alebo Štefan kráľ (obľúbený najmä v Štefultove, hoci nesprávne domácimi veriacimi považovaný za Štefana diakona; avšak vďaka zachovanému oltárnemu obrazu však vieme s istotou povedať, že ide o Štefana, prvého uhorského kráľa). Po Františkovi Xaverskom tiež v roku pomenovali vtedajšiu najhlbšiu šachtu František, vedľa ktorej postavili malý Kostol sv. Františka, ktorý dnes už neexistuje a časť jeho inventáru je zachovaná v Kostole sv. Anny v Štefultove.

Nemalou mierou sa pre dosiahnutie vizuálneho, ba až teatrálného barokového zážitku kládol dôraz i na výtvarné umenie stavieb.¹⁶⁰ I malá obyčajná a čoraz menej využívaná Kaplnka sv. Ignáca v Kammerhofe bola nanovo vyzdobená a vybavená opäť novým oltárom.¹⁶¹ Hoci nová jezuitská rezidencia stále nebola dostavaná, už v roku 1713 sa tešila novému zobrazeniu

¹⁵⁸ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 118.

¹⁵⁹ HUDÁK, J. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1984, s. 61.

¹⁶⁰ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 71.

¹⁶¹ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 98.

Františka Xaverského na jej fasáde. V tom istom roku sa dočkal nového inventáru i jezuitský kostol. Náboženský život baníkov, ktorí boli neustále v nebezpečenstve dosvedčujú i nespočetné drobné sakrálne objekty a kríže roztratené po celom okolí.¹⁶² Išlo teda najmä o rôzne kríže a výklenky pred vstupmi do baní. Ikonografie prevládajúcich patrónov v lokalite ako napríklad sv. Klement (pápež, spolu so sv. Mikulášom starodávni patróni baníkov, ktorých jediné zobrazenie v okolí sa nachádza v cintorínskej kaplnke na cintoríne Lazaret na vrchu Frauenberg), sv. Egídius (patrón lekárov; v preklade Ilija, ktorého kult je živý v rovnomennej obci), sv. Lukáš (patrón lekárov v Sklených Tepliciach). Jedinečný ikonografický program sa nachádza v Kostole sv. Jozefa v Štiavnických Baniach.¹⁶³

Prvé veľké znovu-konsekrovanie kostolov sa dialo v roku 1715 rukami belehradského titulárneho biskupa Lukáša Naftaliho. Ten na jeseň tohto roka svätzil v stredoslovenskej banskej oblasti takpovediac kostol za kostolom. Napríklad všetky kremnické kostoly vysvätil v priebehu iba dvoch dní (21.-22.9.1715).¹⁶⁴ V roku 1719 už stáli úplne nové kostoly v Kolpachoch (dnes Banský Studenec) a v Žakýli-Teplej (dnes Podhorie). Ako jeden z posledných kostolov v okolí sa postavil Kostol sv. Anny v Štefultove, ktorý podľa niektorých prameňov stojí na mieste staršieho kostola (údajne zasvätenému sv. Martinovi), z ktorého bol použitý aj materiál na stavbu nového kostola. Táto hypotéza má však aj svoje úskalia a hlavne nezodpovedanú otázku, aký by bol dôvod stavať nový kostol, keď na tomto mieste v tom čase ešte zástavba rozvinutá nebola a Štefultov už disponoval neďalekým Kostolom sv. Ondreja, ktorý by stačilo len zväčšiť tak, ako sa to robilo v bežnej praxi. Hoci s plánmi tejto stavby začali jezuiti už v 70-tych rokoch 18. storočia, k začiatku samotnej stavby sa začalo až oveľa neskôr v roku 1797, po definitívnom rozdelení majetkov jezuitov. O začiatok stavby sa zaslúžil najmä (už vtedy bývalý) jezuita, prvý štefultovský farár Ignác Kolakovský.¹⁶⁵ Kostolom, ktoré sa nachádzajú priamo v jadre mesta budú venované špeciálne podkapitoly.

Ničivé vlny morových epidémií (1678-1681, 1710-1711) nepriamo priniesli i kult tzv. morových stĺpov, alebo v súčasnosti presnejší názov súsoší Svätej Trojice. Spočiatku ako jednoduché stĺpy a neskôr prestavované v oveľa ozdobnejšom komplikovanejšom barokovom slohu. Miesto pre takýto stĺp v Banskej Štiavnici vybral samotný banský inžinier Matej Kornel

¹⁶² VOŠKOVÁ, Sakrálne pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 29.

¹⁶³ VOŠKOVÁ, Sakrálne pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 28-29.

¹⁶⁴ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 45.

¹⁶⁵ ČELKO, Z dejín rim. kat. fary v Štefultove, s. 19-20.

Hell už v roku 1711. Hoci tento stĺp ešte nebol postavený, ihneď sa začalo s procesiami na toto miesto. Tieto púte financovali samotní baníci.¹⁶⁶ Významným pre tento stĺp sa stal 14. september 1710, kedy richtár mesta Ignác Mihály Pivot zložil v jezuitskom kostole slávnostný sľub v mene mesta, banskej komory, banského súdu a celého banského ľudu, že sa každý rok na sviatok Svätej Trojice bude pri tomto stĺpe konať bohoslužba. Traduje sa, že tento sľub bol zložený „sub grave“, teda pod tŕchou ťažkého hriechu. V dostupnej listine z tohto roku, ktorá tento sľub dokumentuje sa však nič podobné nespomína.¹⁶⁷ Stavba stĺpu bola ukončená už v nasledujúci rok. V roku 1755 bola zahájená baroková prestavba stĺpa. Takmer jediným staviteľom týchto stavieb v stredoslovenskej banskej oblasti bol taliansky sochár Dionýz Stanetti. Z jeho stĺpov vynikajú najmä dva: v Banskej Štiavnici a v Kremnici. Okrem Stanettiho na tomto stĺpe spolupracoval aj Ignác Peter Gotz, ktorý sa pri tejto prestavbe inšpiroval najmä stĺpom sv. Jozefa na viedenskom Kohlmarkte a až príliš podobným stĺpom v rakúskom Kremsi.¹⁶⁸ Základný kameň prestavby bol položený 20. augusta 1759.¹⁶⁹ Prestavba bola ukončená v roku 1765 a jej financovanie bolo rovnomerne rozdelené na tretiny medzi mesto, Hlavný komorsko-grófsky úrad a pre tento účel založený tzv. sochový fond. O tomto stĺpe sa zmieňuje i už spomenutý Denník bratstva za spásu duší, ktorí za prvú verziu morového stĺpa v roku 1710 ďakuje Františkovi Xaverskému, Rochusovi, Šebastiánovi a Immaculate (Nepoškvrnenej Panne Márii). Za novú verziu stĺpa v roku 1758 ďakuje Kataríne, Barbore, Rafaelovi a zároveň všetkých týchto svätých prosí o ochranu mesta. Ďalej nasledujú podpisy všetkých členov magistrátu.¹⁷⁰

Ku stavebným prvkom patrí i nové barokové zariadenie bohoslužobného inventáru. Kaplnka sv. Jozefa vo Windšachte bola v roku 1745 prebudovaná na kostol a pri tejto príležitosti bolo vytvorené aj unikátne cibórium s banickými výjavmi.¹⁷¹ ¹⁷² Jedným zo zlatníkov liturgických predmetov tejto oblasti bol Szilassy. Z jeho prác vynikajú najmä monštrancia určená pre jezuitov z roku 1769 a kalich so znázornením banského merania, Potterovho

¹⁶⁶ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 99.

¹⁶⁷ Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, i. č. 2663

¹⁶⁸ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 47.

¹⁶⁹ JANKOVIČ, *Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici*, s. 120.

¹⁷⁰ Diecézny archív – Banskobystrická diecéza, fond Banská Štiavnica, Krabica 2, *Historia et Diarum Almae Confraternitatis*.

¹⁷¹ CHMELINOVÁ, *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*, s. 81.

¹⁷² Pozn.: Na spodnej strane cibória sa nachádza popis: *E. C. Metal. Siglisp. pro E. S. Iosephi In Windschacht Sup. Cura / P.P.S.I. Ao 1745.*

a Hellovho stroja z roku 1765. Náklady s výrobou týchto predmetov znášal závod Hornej Bieberovej štôlne. Toto liturgické zariadenie bolo doplnené obrazom sv. Jozefa, ktorý priniesol superior windšachtskej rezidencie páter Steiner, ako oltárny obraz z Viedne. Tunajší oltár bol totiž jednou z posledných prác oltárneho majstra Räsnera (ten ešte stihol zrealizovať štyri nové oltáre pre jezuitov v Banskej Bystrici a v apríli roku 1746 v Kremnici umiera).¹⁷³

Návrhov nových oltárov, obrazov a bohoslužobného inventáru bolo mnoho. V tomto čase, v polovici 18. storočia však jezuiti svoje organizátorské schopnosti a donátori svoje investície smerujú k úplne novému projektu novej banskoštiavnickej kalvárie, ktorej bude venovaná celá jedna z nasledujúcich podkapitol, ktoré sa budú venovať niektorým konkrétnym sakrálnym stavbám v Banskej Štiavnici a okolí.

2.7.1 Kostol Nanebovzatia Panny Márie a jezuitská rezidencia

Kostol Nanebovzatia Panny Márie bol postavený pôvodne ako Kostol sv. Mikuláša niekedy v 13. storočí. Tento románsky chrám bazilikového typu bol v čase svojej stavby najväčšou sakrálnou stavbou na území dnešného Slovenska a teda sa stal doteraz najväčším kostolom v meste. Kostol bol spravovaný dominikánmi, ktorí boli v začiatku reformácie nútení opustiť mesto. Hoci kostol v tom čase nebol farským, keďže išlo o najväčší chrám, ktorý bol ukradnutý dominikánom, stal sa symbolom rekatolíckych snáh. Kráľovský komisár Borcziczky po 20-tich rokoch čakania kostol v roku 1669 prebral i napriek odporu mestskej rady a evanjelických veriacich. Kostol sa tak stal jedným z prvých kostolov navrátených katolíkom v krajine. Kostol bol neskôr následne zničený Tököliho vojskami a začal vyžadovať generálnu prestavbu, ktorá trvala pátrom jezuitom skoro celú prvú polovicu 18. storočia. Zbúrali juhozápadnú románsku apsidu, namiesto ktorej postavili priestrannú sakristiu. Bola vybudovaná krypta, na priečelí kostola 3 barokové veže a nad svätyňou sanktusnik. Pribudli dva bočné oltáre zasvätené Ignácovi z Loyoly a Františkovi Xaverskému, ktorým robí spoločnosť množstvo ďalších jezuitských svätcov ako napríklad Alojz Gonzága, Stanislav Kostka a pod. okrem týchto oltárov

¹⁷³ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 81.

pribudli ďalšie dva bočné oltáre Svätého Kríža a Michala Archanjela, tie sa však v kostole dlho neudržali a po neskoršom požiari kostola (28.5.1806) boli bývalým jezuitom Ignáčom Kolakovským presunuté do Kostola sv. Anny v Štefultove, kde sú nainštalované dodnes. Tento ďalší požiar je zároveň dôvodom, prečo si kostol neuchoval svoj úplne barokový ráz z jezuitskej prestavby do dnešných čias. Niekoľko devastujúcich požiarov kostola a množstvo prestavieb mohlo viesť pátrov k veľkej zmene patrocínia kostola na Kostol Nanebovzatia Panny Márie (ako hyperdulické patrocínium, vyššie voči sv. Mikulášovi). Kánonická vizitácia z roku 1829 však hovorí o zmene patrocínia už v roku 1669 po znovuzískaní kostola. Táto vizitácia však datuje vznik kostola do roka 1120, čo sa ukazuje ako veľmi otázne.¹⁷⁴ Kostol Nanebovzatia Panny Márie, ktorý sa zároveň stal hlavným jezuitským kostolom sa po ich odchode po roku 1773 stal farským. Všetky tieto prestavby značne spolufinancovala dlhé desiatky rokov Gerambovská ťažiariska únia, hlavne Štôlna sv. Michala, ktorá do tejto únie patrila (táto únia zároveň posielala pravidelné nemalé finančné prostriedky na kostoly v Hodruši).¹⁷⁵ Súbežne s touto prestavbou prebiehala i stavba jezuitskej rezidencie hneď v bezprostrednom susedstve kostola (dnešné budovy Centra mestskej kultúry a Hotela Grand-Matej). Rezidencia vznikla spojením lienpachovského a hellenbachovského domu, ktoré venovala banská komora a hlavný komorský gróf Wenzl von Sternbach. Táto rezidencia začala byť pátrami obývaná od roku 1732.

2.7.2 Kostol svätej Kataríny Alexandrijskej

Počas blížiaceho sa tureckého nebezpečenstva bola ďalšia románska bazilika z 13. storočia v meste Kostol Panny Márie (pravdepodobne jej Narodenia) prestavaný na protitureckú pevnosť, dnes známu ako Starý zámok. Zároveň po veľkom zničení centra mesta v oblasti Glanzenberg vojskami Šimona Rozgoňa v roku 1442 sa začalo jadro mesto situovať do dnešnej polohy v údolí potoka Štiavnica. V týchto súvislostiach vznikla potreba stavby nového kostola,

¹⁷⁴ ČELKO, Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám, s. 12.

¹⁷⁵ ČELKO, Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám, s. 10-11.

ktorý by sa mohol stať farským. Stavba sa realizovala v rokoch 1497-1515 priamo v strede mestského jadra. Kostol bol zasvätený obľúbenej patrónke najmä u juho-nemeckých baníkov sv. Kataríny Alexandrijskej (porov. patrocíniá v iných banských lokalitách ako napr. Kremnica, Handlová, Badín).¹⁷⁶ Existujú hypotézy, že jednou z príčin tejto stavby mohlo byť aj rozdelenie mesta na hornú a dolnú farnosť, avšak dostupné kánonické vizitácie sa o takomto rozdelení nezmieňujú. Práve naopak, vo väčšine dostupných zdrojov sa hovorí o jedinej samostatnej Farnosti Banská Štiavnica. Kostol disponoval neskorogotickým tabuľovým oltárom istého Majstra M. S., ktoré boli počas pôsobenia jezuitov v zlom technickom stave, o čom píše i Matej Bel vo svojich Notíciách. Realizáciu nového barokového oltára sv. Kataríny tak financoval opäť hlavný komorský gróf Wenzl von Sternbach v roku 1727. Oltárne obraz z pôvodného gotického oltára sa previezli do Novej Bane a odtiaľ sa všetky okrem jedného dostali do rôznych zahraničných zbierok.¹⁷⁷ Keďže kostol ako stavba však v tomto čase nebol v zlom technickom stave, jezuiti v tomto kostole nerealizovali vážnejšie stavebné úpravy, okrem pristavania Kaplnky sv. Jána Nepomuckého na priečelí kostola.

2.7.3 Kalvárie

Po páde Jeruzalemského kráľovstva bola Svätá zem naplno v rukách Saracénov, čo takmer úplne znemožnilo jej návštevu kresťanskými pútnikmi. Na počiatku bola myšlienka priniesť tak Svätú zem domov v podobe Betlehemskeho výjavu tak, aby každý veriaci mohol mať túto hmatateľnú skúsenosť znázorňujúcu udalosť Kristovho narodenia. Z Betlehemskeých výjavov postupne vznikali aj výjavy utrpenia Krista, teda Pašiové hry a stavby Kalvárií. Dôležité pri týchto stavbách bolo ich zasadenie vo vyvýšenej krajine tak, aby centrálnou činnosťou pútnika bola skúsenosť s putovaním a vlastnou námahou v analógii s Kristovým utrpením, tzv. *Imitatio Christi*.¹⁷⁸ Tieto kalvárie plnili zároveň i úlohu média, ktorým sa biblické udalosti komunikovali veriacim vizuálnym spôsobom. Budovaniu týchto stavieb sa naplno chytili jezuiti, ktorí

¹⁷⁶ VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorkej gotiky na Slovensku, s. 42.

¹⁷⁷ VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorkej gotiky na Slovensku, s. 99.

¹⁷⁸ VOŠKOVÁ, Sakrálne pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 18-20.

postavili jednu z prvých kalvárií na území dnešného Slovenska v rokoch 1663-1665 popri ceste z Banskej Bystrice do Španej Doliny. V rokoch 1729-1738 vznikla Kalvária v Kremnici a v roku 1754 je dostavaná kamenná kalvária v Hornej Rovni.¹⁷⁹ Kánonická vizitácia z roku 1754 uvádza ako autorov tejto kalvárie opäť jezuitov. Páter administrátor má podľa tohto dokumentu uložených 12 zlatých a 16 grajciarov ako zvyšok z výstavby tejto kalvárie. Spomína tiež radovú stavbu stĺpov, lemujúcu putovnú cestu z mesta, popri štôlni Klinger, až k tejto kalvárii.¹⁸⁰ Centrálna a najvyššie miesto kalvárie vždy patrí ukrižovanému Kristovi ako obraz pravého víťazstva nad smrťou a diablom. Tento obraz je spravidla viditeľný zo širokého okolia.

Podobne sa tak stalo v Banskej Štiavnici, kde je Kalvária postavená na tzv. Ostrom vrchu (Sharfenberg). Tento vrch bol využívaný ako vartovka počas tureckého nebezpečenstva. Ostrý vrch je napriek kopcovitej krajine viditeľný zo širokého okolia. V dobe vzniku tejto kalvárie bola navrátená dlhodobá prosperita baní. Základný kameň stavby bol položený na Sviatok Povýšenia svätého Kríža 14. septembra 1744. hlavným iniciátorom bol jezuita páter František Perger. Celá stavba proporčne korešpondovala s banským poľom a výskytom ložísk a banských diel v okolí. Situovanie kalvárie tiež vytvorilo priaznivé podmienky pre vybudovanie pútnickej trasy z Kostola Nanebovzatia Panny Márie, pričom sa musela prekonať dolina symbolizujúca jeruzalemský potok Cedron.¹⁸¹ Stavba bola realizovaná v rokoch 1744-1751 a stála dokopy 25 899 zlatých.¹⁸² Pre pátrov bola stavba významná i z dôvodu príležitosti storočnice príchodu jezuitov do mesta. Na stavbe sa podieľali všetky vrstvy vtedajšej spoločnosti, dokonca sumou 600 zlatých v roku 1751 prispel i sám cisár František I. Štefan Lotrinský.¹⁸³ Pozemok na tomto vrchu však patril bohatému evanjelickému ťažiarovi Fritzovi. Sám páter Perger preto Fritzovi žiadal o možnosť odkúpenia tohto pozemku. Keď sa Fritz dozvedel za akým účelom chce pátri tento vrch kúpiť, celý pozemok daroval. Po ťažkom 17. storočí plnom konfliktov medzi evanjelikmi a katolíkmi v meste tu tak môžeme vidieť prvý veľký náznak ekumenickej spolupráce. V tomto čase, ešte dávno pred vydaním Tolerančného patentu, ide o spoluprácu hodnej osobitného zreteľa. Po dokončení stavby kalvárie sem putovali nielen veriaci z mesta, ale i širšieho okolia. Počty sa odhadujú na tisíce, keďže sa zachovali truhlice na milodary veľkých rozmerov. Tieto procesie a púte sa konali každoročne nielen na sviatok Povýšenia

¹⁷⁹ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 49.

¹⁸⁰ VOŠKOVÁ, Sakrálna pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 76.

¹⁸¹ VOŠKOVÁ, Sakrálna pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 37.

¹⁸² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 111.

¹⁸³ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 57.

svätého Kríža (14.9.), ale i na sviatok Nájdenia svätého Kríža (3.5.), Najsvätejšej Trojice, Najsvätejšieho srdca Ježišovho, sv. Anny (26.7.) a sv. Michala archanjela (29.9.). Tieto procesie boli sprevádzané hudbou, spevmi, zvonením zvonov, strieľaním z kanónov a mažiarov, zástavami a sochami.¹⁸⁴

Okrem veľkej banskoštiavnickej kalvárie a kalvárie v Hornej Rovni boli postupne postavené v okolí ďalšie (napríklad v Hodruši, Hontianskych Nemciach, či dokonca dve v Hliníku nad Hronom).

Ako bolo spomenuté dôležitosť pri týchto stavbách nezohrávajú len konkrétne stavby ako cieľ, ale samotné putovanie, teda aktívna účasť pútnika. Cestou, ako prichádzal ku kalvárií z diaľky, ho sprevádzali rôzne kríže, kaplnky, či kamenné plastiky. Jedným z posledných takýchto objektov vítajúcich pútnikov najmä zo smeru od Zvolena, Svätého Kríža a Žarnovice bola dodnes zachovaná socha Immaculaty v oblasti Hájik. Bezkonkurenčne však za najpočetnejšie stvárnenie patróna, ako sprievodcu na cestách môžeme považovať Jána Nepomuckého, ktorému je venovaná ďalšia podkapitola.

2.7.4 Kult sv. Jána Nepomuckého

V celej monarchii patril pražský kanonik a mučeník Ján Nepomucký k najobľúbenejším svätým. Zo spomínaných kamenných plastík sprevádzajúcich pútnikov na ceste do Banskej Štiavnice spomeňme plastiku na Červenej studni a na ulici Antona Pécha v jadre mesta. Ďalšími stavebnými prvkami tohto svätca boli početné prístenné kaplnky. Kaplnku Jána Nepomuckého vo Svätom Antone dal postaviť majiteľ tamojšieho barokového kaštieľa Koháry. Táto kaplnka bola postavená spolu s kaštieľom v rokoch 1755-1758. Zaujímavým v tejto kaplnke je nápis „Ján vezmi do neba zbožnosť Koháryovcov“ s letopočtom 1762.¹⁸⁵ Kaplnka Jána Nepomuckého v Banskej Belej z roku 1756 znázorňuje scénu zhadzovania Jána Nepomuckého z Karlovo mosta. Túto kaplnku dal postaviť vtedajší farár Štefan Stokker a senátor Andrej Hertinger.

¹⁸⁴ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 47.

¹⁸⁵ Pozn.: Originálny latinský nápis v kaplnke: *Tolle Kohaiad/n/vm coelo vota Ioannes.*

Okrem tejto kaplnky mali byť v extraviláne Banskej Belej ešte ďalšie tri sochy Nepomuckého, ktoré sa však nezachovali. V Štefultove je kult Jána Nepomuckého pozorovateľný hneď tri krát. V zbierke Slovenského banského múzea sa zachoval jeho obraz pochádzajúci z Kostola sv. Ondreja, ktorý obsahuje scénu oslavy, zhadzovania z mosta a spovedi kráľovnej Žofie. Na ulici Obrancov mieru nachádzame pomerne veľký exteriéroví oltár Jána Nepomuckého. O pár desiatok metrov od tohto oltára sa v 18. storočí začala raziť prieskumná štôľňa, ktorá tiež nesie názov po tomto patrónovi. Kaplnka Jána Nepomuckého bola pristavaná ku Kostolu sv. Kataríny pravdepodobne v prvej polovici 18. storočia. Kánonická vizitácia z roku 1730 uvádza, že autormi tejto iniciatívy boli jezuiti a bremeno financovania niesli mešťania.¹⁸⁶ V tejto kaplnke sa konala každoročná pobožnosť v rámci oktávy sviatku Jána Nepomuckého (16.5.). Počas tejto oktávy sa tu každý deň spievali Loretánske litánie.¹⁸⁷

2.7.5 Ostatné sakrálne objekty

Obdobie rozkvetu mesta, barokových nových stavieb a horlivá iniciatíva pátrov jezuitov pomohla vyrásť veľkému množstvu veľkých, ale i menej nápadných sakrálnych objektov, ktoré už dnes nie je možné úplne zdokumentovať, čo ani nie je cieľom tejto práce. O niektorých dnes už neexistujúcich objektoch vieme len z nepriamych zdrojov, akými sú napríklad medirytiny, alebo tzv. veduty mesta. Na vedute od autora Della Martina z roku 1764 vidieť ako súčasť proti-tureckého opevnenia zo 16. storočia v oblasti hornej časti cintorína menšiu baštu. Túto baštu vidieť na neskoršej vedute z roku 1764 ako prebudovanú na kaplnku. Hoci sa traduje, že zabudnutá kaplnka je zasvätená Panne Márii Snežnej (podobne ako neďaleký kostol), v interiéri nenájdeme žiadnu mariánsku výzdobu. Práve naopak, na priečelí oltára pod oltárnou menzou nájdeme jediné stvárnenie starého banického patróna sv. Klementa Rímskeho, čo je vzhľadom na obľúbenosť tohto svätca v banských lokalitách, v štiavnickom regióne výnimočné. Klement na tomto výjave drží v rukách banické náradie (kladivko

¹⁸⁶ VOŠKOVÁ, Sakrálne pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie, s. 130.

¹⁸⁷ VOŠKOVÁ, Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku, s. 234.

a železko), ktorými žehná adorujúcim baníkom (oblečeným v aušusníckych uniformách) pred vstupným portálom štôlne.¹⁸⁸

Do začiatku 80-tych rokov 18. storočia sa jezuitom podarilo postaviť pomerne dosť veľký počet filiálnych kostolov, z ktorých sa za pár desiatok rokov stali kostoly farské. Okrem spomenutých kostolov ide najmä o kostoly vo Svätom Antone, Močiari, Banskom Studenci, Teplej (dnes časť Podhoria).¹⁸⁹

2.8 Vzdelávacia a vedecká činnosť Spoločnosti Ježišovej

K základnej činnosti jezuitov patrilo i zakladanie nových škôl. V celej krajine vznikali jezuitské gymnáziá využívajúce najmodernejšie metódy a kvalitu vzdelania. Ku radu nových pomerne rýchlo vyrastajúcich gymnázií v Trnave, Košiciach, Trenčíne, Humennom, Šoproni, Užhorode, tak pribudla aj Banská Štiavnica. Toto gymnázium vzniklo už v roku 1677 v budove starého niekdajšieho dominikánskeho kláštora.¹⁹⁰ 28. januára 1687 bolo na tomto gymnázium otvorené i nižšie gymnázium.¹⁹¹ Začiatok jestvovania úplného gymnaziálneho vzdelania na tomto gymnázium sa datuje do roku 1750, kedy pribudol ročník rétoriky. Žiaci tohto ročníka tak mohli byť zapájaní do najrôznejších jezuitmi organizovaných verejných betlehemských, či pašiových hier. V tomto čase tiež vzniká Banícka akadémia, na ktorej sa prvým profesorom matematiky, mechaniky a hydrauliky stáva jezuita Mikuláš Poda.¹⁹² K Podovi by sme mohli prirovnať tiež ďalšieho vedca – jezuitu Maximilána Rudolfa Hella. Maximilán Hell bol rodákom zo Štiavnických Baní, synom vynikajúceho banského strojníka Mateja Kornela Hella a bratom banského vynálezcu Jozefa Karola Hella. K jezuitom vstúpil v roku 1738. Postupne sa z neho stal svetoznámy astronóm a bola po ňom i pomenovaná planétka.

¹⁸⁸ VOŠKOVÁ, Sakrálne pamiatky v Banskej Štiavnici a okolí v 16.-18. storočí, s. 94-95.

¹⁸⁹ ČELKO, Z dejín rím. kat. fary v Štefultove, s. 22.

¹⁹⁰ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 267.

¹⁹¹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 93.

¹⁹² MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 138.

Jezuiti sa nezaoberali len vyšším vzdelaním a vedeckou činnosťou, ale mali cit pre dostupnosť základných vedomostí a zručností i obyčajnému obyvateľstvu za hranicami mesta. Dôkazom toho sú pátrami jezuitmi založené ľudové školy v Štefultove (s istotou založená pred rokom 1758),¹⁹³ Bankách (1734), Teplej-Žakýli (1742), Siglisbergu (1742) a v Kolpachoch (1750).¹⁹⁴

Aj vďaka tomuto prístupu k vzdelaniu mohli mnohí rodáci z Banskej Štiavnice a okolia nastúpiť i na cestu duchovného povolania. Dôkazom toho je fakt, že od roku 1700 do roku 1772 sa z banskoštiavničianov stalo 24 kňazov – jezuitov. Za špeciálnu zmienku stojí napríklad František Xaver Eder (*1727 +1773), misionár, ktorý počas svojich misií ako prvý zmapoval časť severnej Bolívie (územie kmeňa Moxo). Rodák Andrej Melczer sa stal kancelárom ostrihomského metropolitného úradu. Ďalší rodák František Xaver Lajčák sa stal šiestym rožňavským biskupom.¹⁹⁵

2.9 Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej v kultúrnej oblasti

Pôsobenie pátrov jezuitov v oblasti kultúry bolo už viac krát spomenuté v súvislosti s betlehemskými a pašiovými hrami. Tiež sa dá predpokladať, že organizovanie množstva slávností a procesií nemalo len liturgický ráz, ale bolo sviatkom pre celé mesto, ktorého súčasťou boli i rôzne iné druhy zábav (príklad tradičnej baníckej zábavy po omši na deň patróna bane pred vstupným portálom bane – tzv. banícke ofery). Jezuiti v rámci katolíckej reformy kládli dôraz na aktívnu účasť veriacich. Ďalším z nástrojov, ktorí tomu dopomáhal bola podpora spevov v jazyku ľudu. Takýmto spôsobom došlo k prekladom starých stredovekých latinských nápevov do reči ľudu zrozumiteľnej. Niektorí muzikológovia dokonca túto snahu jezuitov prirovnávajú ku zberateľským aktivitám folkloristov 19. storočia. Samotní reformátori prevzali mnoho latinských katolíckych nápevov do svojej bohoslužobnej praxi. A naopak, mnoho pôvodne protestantských piesní preniklo do katolíckych spevníkov. Samotné

¹⁹³ ČELKO, Z dejín rím. kat. fary v Štefultove, s. 24.

¹⁹⁴ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 111.

¹⁹⁵ MIKULA, Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 138.

synodálne zápisnice hovoria o preberaní týchto piesní, pričom odporúčajú texty len teologicky opraviť. V tomto období, keď sa začali tvoriť prvé spevníky náboženských piesní (17.-18. stor.), to spôsobilo prelínanie katolíckych i evanjelických piesní. Mnoho z nich totiž nájdeme s malými zmenami textu u oboch konfesií súčasne. Typickým príkladom je banskoštiavnická banícka vianočná pieseň z 18. storočia *Novina, milí kresťania*, ktorú nájdeme aj v štiavnickom evanjelickom i katolíckom kancionáli (z tohto obdobia pochádza tiež Štiavnická polnočná omša, ktorej pôvodný notový zápis z tohto storočia obsahuje Štiavnický kancionál, v súčasnosti archivovaný v Hudobnom centre v Bratislave). Rodný jazyk bežne zapájali i do vyučovania katechizmu. Okrem rodného jazyka bola rozšírená tlač nemeckých spevníkov. K tlači takýchto spevníkov, ktoré boli populárne najmä na Spiši a v Bratislave, sa tak pridala i Banská Štiavnica, ktorej takýto nemecký spevník vyšiel tlačou v Ulme, ako jeden z prvých svojho druhu na našom území.¹⁹⁶

2.10 Záver činnosti Spoločnosti Ježišovej a ďalší vývoj náboženskej situácie v Banskej Štiavnici a okolí

Posledným dokončeným stavebným dielom jezuitov bolo dokončenie rezidencie vo Windšachte v roku 1766, v ktorej však pátri nestihli dlho pôsobiť.¹⁹⁷ Hoci sa pátrom jezuitom v období 18. storočia ich činnosti v Banskej Štiavnici podarili nemalé výsledky, zo sveta už prichádzali prvé negatívne správy, ktoré zasiahli celú Spoločnosť Ježišovu. Rehoľa začala mať vážne problémy nielen v misijných oblastiach, ale najmä v Portugalsku, Španielsku a Francúzsku, už začiatkom 60-tych rokov 18. storočia. Jezuiti začali mať vo svete nevídaný vplyv. Tradičný protestantský pohľad im vyčítal ich vplyv na politiku a svetový obchod.¹⁹⁸ Začal sa vytvárať tlak na pápeža a tak postupne pápež Klement XIV. dospel až k rozhodnutiu Spoločnosť Ježišovu rozpustiť. Stalo sa tak bulou *Dominus ac redemptor noster Iesus Christus*

¹⁹⁶ RUŠČIN, P. *Cantus catholici a tradícia duchovného spevu na Slovensku*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2012, s. 16-23.

¹⁹⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 120.

¹⁹⁸ VESELÝ, Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, s. 230-231.

21. júla 1773. Voči tomuto rozhodnutiu kládla cisárovná Mária Terézia spočiatku odpor, až kým sa údajne nedozvedela zo Španielska o svojich hriechoch (ide o protestantskú hypotézu).¹⁹⁹ Mária Terézia sa nakoniec pridala k pápežovmu rozhodnutiu. Dvorská komora prakticky ihneď zastavila financie na ich rezidencie. V tom čase mala Spoločnosť Ježišova v celej monarchii 18 kolégií, 19 rezidencií, 11 misijných staníc, pôsobili na 5-tich univerzitách, 30-tich gymnáziách, 12-tich seminároch a 9-tich konviktoch.²⁰⁰ Breve pápeža Klementa XIV. a súhlasné rozhodnutie panovníka bolo mestskej rade Banskej Štiavnice prečítané až 8. októbra 1773, ostrihomským generálnym vikárom a kanonikom Jurajom Richvaldským.²⁰¹ Inventúrny súpis všetkého majetku banskoštiavnických jezuitov bol už ale vyhotovený 26. augusta archidiakonom Imrichom Hedbavým. Prečítanie breve bolo tak len formalitou a pre odchod pátrov jezuitov z mesta bolo všetko už vopred pripravené. Za vyše storočie pôsobenia jezuitov získala rezidencia značný majetok, o ktorý začal prejavovať záujem magistrát. Ten sa listom v tejto veci obracal na panovníčku Máriu Teréziu až štyri krát. Cisárovná vyhlásila verejnú licitáciu až na 12. novembra 1776. K rozdeleniu majetku po jezuitoch došlo až za pomoci arcibiskupa Báthyányho 12. februára 1780, kedy majetok odovzdal poverenec banksobyrického biskupa Berchtolda Matej Plathy. Časť majetku získal študijný fond a časť magistrát Banskej Štiavnice. Mestská rada sa následne slávnostne verejne zaviazala tieto majetky udržiavať a používať na ich pravý cieľ.²⁰² Banskoštiavnickú farnosť a gymnázium začali spravovať piaristi a už po troch rokoch neskôr diecézni kňazi (zmena v roku 1776 pravdepodobne súvisela s veľkou reorganizáciou územnej cirkevnej správy, ktorá nastala vznikom nových biskupstiev v krajine; od tohto času sa datuje aj zmena farského kostola z Kostola sv. Kataríny na Kostol Nanebovzatia Panny Márie). Jednoduchšie to bolo na Windšachte, kde tamojšiu farnosť a celý majetok prevzali hieronymitáni.²⁰³ Po ich odchode jezuitskú rezidenciu prebudovali pre potreby úradu banského meračstva.

Koniec jezuitov v Banskej Štiavnici znamenal i koniec všetkým laickým bratstvám. Tie samozrejme neboli zrušené zrušením rádu jezuitov, ale zostali bez duchovnej podpory a nakoniec boli aj tak zrušené neskoršími reformami Jozefa II. jezuitmi podporované banické bratstvá aušusníkov (1784). Tieto bratstvá, ktoré sa stali súčasťou sakrálnych výtvarných diel

¹⁹⁹ VESELÝ, Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, s. 230-231.

²⁰⁰ VESELÝ, Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, s. 231.

²⁰¹ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 122.

²⁰² JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 127.

²⁰³ CHMELINOVÁ, Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí, s. 84.

a liturgických predmetov, boli na niekoľko ďalších desaťročí vyňatí z liturgických obradov. Začali plniť len reprezentatívnu úlohu banického stavu počas slávností či cisárskych návštev. Dnes už je táto tradícia živá len v Štiavnických Baniach, či Španej Doline. Zaujímavé je, že práve v Štiavnických Baniach sa tento pozostatok barokovej doby zachoval kontinuálne aj počas obdobia socializmu. I dnes títo „facigeri“ (tak ako ich volajú domáci obyvatelia) svietia sviecami počas slávností a sviatkov Veľkej Noci a Narodenia Pána.²⁰⁴ Ich liturgická služba je dnes zapísaná na Zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska.

Samotní jezuiti sa po zrušení ich spoločnosti poväčšine stali diecéznymi kňazmi. Niektorí dokonca zostali pôsobiť v okolí Banskej Štiavnice. Napríklad Ignác Kolakovský sa stal prvým farárom v Štefultove, začal tu budovať kostol a faru. Tomuto bývalému jezuitovi sa tiež podaril vzácny počin, keď zozbieral všetky knihy z knižníc zrušených jezuitských rezidiencií v Banskej Štiavnici, Frenesii, Košiciach, Prešove a Viedni a sústredil ich na štefultovskej fare. Tým tu vznikla vzácna farská knižnica pozostávajúca zo 781 zväzkov.²⁰⁵ Posledný štiavnický superior Michal Munich sa stal farským administrátorom, avšak pre mesto bol neprijateľný a tak sa v roku 1780 stáva tunajším farárom handlovský farár Anton Neander.²⁰⁶ Ďalší zo štiavnických pátrov Michal Tischer odišiel za farára do Hodruše.²⁰⁷

Napriek zrušeniu Spoločnosti Ježišovej nemôžeme povedať, že by došlo k úpadku katolicizmu v regióne. Ako príklad slúži dostupný údaj počtu obyvateľov a katolíkov v Štefultove a Sitnianskej. V roku 1740 tu žilo 1890 obyvateľov, z toho bolo 1254 katolíkov. Oproti tomu v roku 1782 tu žilo 1782 obyvateľov, z toho bolo 1357 katolíkov.²⁰⁸

²⁰⁴ Pozn.: Ďalšou zaujímavosťou je fakt, že v Štefultove túto úlohu prebrali členovia dobrovoľného hasičského zboru.

²⁰⁵ ČELKO, Z dejín rím. kat. fary v Štefultove, s. 24.

²⁰⁶ ČELKO, Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám, s. 10.

²⁰⁷ JANKOVIČ, Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici, s. 123.

²⁰⁸ ČELKO, Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej, s. 17.

Záver

Po ťažkých útrapách vojen a pohnutých časoch Banskej Štiavnice priniesli jezuiti do mesta nový zápal viery vo všetkých vrstvách spoločnosti. Počas ich 124 ročného pôsobenia v meste a okolí revitalizovali duchovný život v regióne, zriadili školy, postavili a opravovali kostoly a fary. Činnosť Spoločnosti Ježišovej predstavuje dôležitý medzník v dejinách nielen Banskej Štiavnice, či Uhorska, ale vďaka misijnému zápalu i celého sveta. Poznávanie vývoju historických udalostí náboženského života v Banskej Štiavnici a okolí v 17.-18. storočí by však nemalo mať len informatívny, alebo nostalgický charakter. Jezuiti sú totiž pre budúce generácie odkazom a príkladom silnej vôle a prekonávania prekážok v budovaní Božieho diela vo svete. Jezuitská spiritualita, ktorej základnými piliermi sú analýza vlastnej osobnosti a Božej ponuky pre človeka a následné jej reálne konkrétne uskutočňovanie v praxi pomohla Spoločnosti Ježišovej priniesť do sveta nemalé ovocie. Rozmanitá pastoračná činnosť členov Spoločnosti Ježišovej nie je len typ duchovného života, alebo nejakej zbožnosti, ale motivuje k horlivej evanjelizácii a konkrétnym konaním k budovaniu Božieho kráľovstva. Jezuitmi formovaný zmysel pre slávenie slávností tak pomáha svetskými starostami zmietanému človeku zakúšať nadprirodzeno, pripraviť sa na slávenie vo večnosti a napíňa tak výzvu svätého Pavla „Myslíte na to, čo je hore, nie na to, čo je na zemi.“ (Kol 3,2).

Zoznam bibliografických odkazov

Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva UNESCO. Banská Štiavnica: Štúdio HARMONY, 2017. ISBN 978-80-89151-48-6.

BUČKO, V. *Cirkev Kristova v dejinách Prehľadné dejiny katolíckej cirkvi so zreteľom na slovenské dejiny*. Bratislava: Kníhtlačiareň sv. Andreja, 1944.

BUDAYOVÁ, L., CHOVANOVÁ, I. *Pamäť miesta/mesta*. Banská Štiavnica: Rímskokatolícka cirkev, farnosť Banská Štiavnica, 2022. ISBN 978-80-570-4460-4.

ČELKO, M. *Dom na Námestí sv. Trojice č. 5 v Banskej Štiavnici – archívne pramene k jeho dejinám*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica.

ČELKO, M. *Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica.

ČELKO, M. *Rímskokatolícka cirkev v Banskej Štiavnici, farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, budova farského úradu a fary – archívne pramene k ich dejinám*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica, 2015.

ČELKO, M. *Z dejín rím. kat. fary v Štefultove*. Banská Štiavnica: Štátny okresný archív Banská Štiavnica.

DENKOVÁ, Z. *Betlehemy z Banskej Štiavnice a okolia*. Zvolen: OZ KUL-TUR, 2021. ISBN 978-80-971859-5-4.

DENKOVÁ, Z. */Ne/zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, 2013.

História. [online]. [cit. 2022-04-01]. Dostupné na internete: banskastiavnica.sk/fara/web/index.php/historia

CHMELINOVÁ, K. *Industriálna krajina? Stredoslovenské banské mestá v 16.-18. storočí*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2010. ISBN 978-80-8059-154-0.

ISTVÁN, I. O počiatkoch baníctva Banskej Štiavnice in *Montanrevue*, 2020, roč. 13, č. 2.

JANKOVIČ, V. *Dejiny jezuitov v Banskej Štiavnici*. Bratislava: Filozofická fakulta, 1941.

KÓNYA, I. *Dejiny Uhorska (1000-1918)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. ISBN 978-80-555-0921-1.

HUDÁK, K. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1984.

LABUDA, J. *Glanzenberg v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, 2016. ISBN 978-80-85579-52-9.

LABUDA, J. Zrod baníctva na Slovensku in *Historická revue*, 2019, roč. 30, č. 9, s. 9-10.

MIKULA, V. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge: Dobrá kniha, 1990. ISBN 0-919865-56-9.

RUŠČIN, P. *Cantus catholici a tradícia duchovného spevu na Slovensku*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2012. ISBN 978-80-89135-29-5.

The Life of St Ignatius of Loyola. [online]. [cit. 2022-05-14]. Dostupné na internete: jesuits.org/stories/the-life-of-st-ignatius-of-loyola/

VESELÝ, D. *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2004. ISBN 8071402214.

VOŠKOVÁ, K. *Kostol svätej Kataríny v Banskej Štiavnici – klenot neskorej gotiky na Slovensku*. Banská Štiavnica: Spolok Banskej Štiavnice '91, 2017. ISBN: 978-80-970219-8-6.

VOŠKOVÁ, K. *Sakrálne pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie*. Bratislava: Slovenská technická univerzita, 2014. ISBN 978-80-227-4308-2.

Archívne pramene

Archív farnosti Banská Belá, Kánonická vizitácia 13.8.1707

Archív farnosti Banská Belá, Kánonická vizitácia 7.4.1702

Diecézny archív – Banskobystrická diecéza, fond Banská Štiavnica, Krabica 2, Historia et Diarum Almae Confraternitatis

Slovenský banský archív, fond Banský úrad Vindšachta, Hlásenie zástupcov ťažiarstva Jozefa Adama Keylinga a Jána Jozefa Geramba o prestavbách realizovaných v Kaplnke sv. Jozefa na Vindšachte, ktoré financovalo ťažiarstvo Hornej Bíberovej štôlne a o plánoch na objednanie nového oltára, 28.4.1743

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 28.1.1651, Viedeň No. 20

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 12.-14.2.1651, No. 31

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 28.2.1651, Horná Bíberová štôlna, 435

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 31.12.1652, Kremnica No. 269, 439

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 27.9.-4.10.1653, No. 210, 441

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 16.-21.2.1654, No. 33, 442

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 14.-22.1.1656, Kremnica, No. 7, 443

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 29.8.1656, Kremnica, No. 87, 443

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 22.10.1659, Kremnica, 445

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 16.7.1655, Banská Bystrica, No. 29, 443

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 13.10.1673+nedat., No. 86, 457, súbor spisov

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 8.6.1666, Banská Bystrica, No. 74, 452

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, 24.8.1676, Banská Štiavnica, 462

Slovenský banský archív, fond Hlavný komorsko-grófsky úrad, i. č. 2663